

XIINXALARAAWWII SIRNAAYYAANAIBSAA KORMAA
HAALA QABATAMA OROMOO GODINA SHAWAA LIXAA
AANAA DIRREE INCINNIITTI

TIGISTI SADEESSAA BIRRAATUUTIIN

WARAQAA QORANNOO DIGIRII LAMMAFFAA
GAMISAAN GUUTACHUUF YUUNIVARSIITII ADDIS
ABABAA

KOLLEEJII NAMOOMAA QORANNOO AFAANOOTA
JORNAALIZIMIIFI QUNNAMTIITTI MUUMMEE AFAAN
OROMOO OGBARRUUF FOOKILOORIITIIF DHIYAATE

HAGAYYA 2008/2016

FINFINNEE

YUUNIVARSIITII ADDIS ABABAA
XIINXALA RAAWWII SIRNA AYYAANA IBSAA KORMAA
HAALA QABATAMA OROMOO GODINA SHAWAA LIXAA
AANAA DIRREE INCINNIITTI

TIGISTI SADEESSAA BIRRAATUU

GORSAAN:MULUGEETAA NAGAASAA(PhD)

HAGAYYA 2008/2016

FINFINNEE

YUUNIVARSIITHII ADDIS ABABAA

DHAABBATA QORANNOO DIGII DURAATIIN BOODDEE

WaraqaaQorannooUlaagaaDigiriiLammaffaaGamisaanGuuttachuuf,Mataduree:
“*XiinxalaRaawwiiSirnaAyyaanaIbsaaKormaa*”HaalaQatamaOromooGodinaShawaaLixa
aAanaaDirreeIncinniitti,TigistiSadeessaaBirraatuutiinQophaa’ee,
SadarkaaMadaalliiYuunvarsiiinka’eguuteekandhiyaateedha.

KoreeQormaataa

Qoraa	Mallattoo	Guyyaa
Qoraa	Mallattoo	Guyyaa
Gorsaa	Mallattoo	Guyyaa

Axeereraa

Qorannoo kana gaggeessuuf wantonni ka'umsa ta'an: raawwii sirni ayyaana Ibsaa kormaa aadaa,safuu, hawaasdinageefi haala jiruufi jireenya barsiissu, dhugeeffannoo hawaasichaa gama hawaasdinagdee, aadaafi muuxannoo jiruufi jireenyaa kan ittinwaliif dabarsan yeroo ammaa kana dagatamuu isaafi kitaaboleefi galaalchawwan kanaan dura barreeffaman keessatti waa'ee mata duree kanaa kallattiin kan addeessu waan hin barreeffamneef, kanamalees qorannoon mata duree kana irratti waan hin gaggeeffamneef ka'umsaaf sababa ta'aniiru. Kaayyoon qorannoo kanaa raawwii sirna ayyaana Ibsaa kormaa Godina Shawaa Lixaa Aanaa Dirree Incinnii xiinxaluudha. Malli qorannichaa mala qulqullaa'inaan yoo ta'u tooftaaleen iddatteessuu qorannichaa immoo iddatteessuu kaayyeeffataati.Maloonni funaansa ragaaleef hojiirra oolan, afgaaffii, daawwannaa marii garee yoo ta'an ragaaleen mala kanaan walitti qabaman immoo tooftaa qorannoo ibsaa fayyadamuun qaacceeffameera. Adeemsa kana hordofuun argannoowwan qorannoo kanaan bira gahaman: raawwiisirna ayyaana Ibsaa kormaa akkuma duudhaalee Hawaasa Oromoo kanneen biroo yeroofi safuu eegee kan raawwatamu ta'uu, alduree ayyaana kanaarratti rakkolee xixiqqoon jiruufi jireenya keessatti mudatan Hawaasa aannichaa biratti karaa jaarsummaa furamuu, sirna facaafannaa raawwachuun ,buna qaluun walhormaanni akka qajeeluuf dhugeeffachuun, yeroo ayyaaneffannaa ayyaanichaatis Ibsaa kormaa tiin dhugeeffannoon bal'aan akka jiru xiinxala keessatti daraan ibsameera. Kanamalees raawwiin sirna ayyaana kanaa dhugeeffannoo hedduufi faayidaa bal'aa Hawaasa keessatti qabu kun dhiibbalee hordoftoonni amantii yeroo dhihoo biyyaa keessagalaniifi haala yeroon walqabatee rakkooleen mul'atan ayyaanni kun qabiyyee, faayidaa qabu qabatee Hawaasa keessatti akka hintajaajilleef rakkoon guddaan ta'uun bira gahaameera. Raawwii sirna ayyaana kana irratti geggeeffamu hariiroo Hawaasaa cimsuuf dinagdeefi hawaasummaa guddisuuf aadaa Hawaasaa kunuunsuuf shoora ol'aanaa waan qabuuf Waajirri Aadaafi Turiizimii osoo gadfageenyaan qoratee bifa barreeffamaatin kaa'e bu'aa qabeessa ta'a.

Galata

Hunda dursee gorsaa koo Mulugeetaa Nagaasaa (PhD) yeroo isaanii haarsaa gochuun beekumsa qabaniin adeemsa qorannoon keessa taruu qabu hunda nahordofsiisuun nuffii tokko malee karaa natti agarsiisuun, waraqaa qorannoo kana akkan hojjedhu waan naqajeelchaa turaniif galanni koo guddadha. Obboleessa koo Kaasahuun Sadeessaa yaadaan, naonnachiisuun, deegarsa na barbaachisu mara naaf gochaa waan tureef galanni koo kan onnee irraa maddedha.

Leejjisaa Waldee, Tuujubaa Magarsaa, Seenaa Fufaa, Lalisee Dirribaa, Bayyanaa Dirriibaafi namoota odeeffannoo naaf kennan maraaf galanni koo daran ol'aanaadha. Barsiisaa Taayyee Ijjiguu, Barataa Hundumaa Sadeessaa yeroo saanii harsaa gochuun yeroon odeeffannoo sassaabachaa turetti, suuraafi waraabbiin waan nadeegaraniif galateeffachuun barbaada.

Sadeessaa Birraatuu yeroon odeeffannoo sassabuuf baadiyyaa keessa deemetti nuffii tokko malee milaafi fardaan, garaafi dachaa osoo hinjedhin karaa dheeraa nawajjiin deemuun odeeffannoon barbaadu sodaa tokko malee deemee akkan sassabadhuuf deegarsa guddaa naaf gochaa waan turaniif galanni koodaran ol'aanaadha. Oboleettii koo Lalisee Sadeessa akkan hojii qorannoo kana yeroo kenneefii sirriitti hojjedhuuf hojii mana keessatii deegarsa cimaa waan naaf gochaa turteef galanni koo daran ol'aanaadha.

Hiika Jechootaa

✚ Arbaa	Ayyaana Arbaati
✚ Beera kalaalee	Dubartii umuriin fagaattee hubbannoo aadaa qabdu dha
✚ Cuuphata	Dhadhaa baksaa
✚ Dhahaa	Faaana buutuu, juuliyoos, kaalaandarii
✚ Dikita	Bishaan ho'aatiin bulbulamee farsoo oromoo kan ta'u dha
✚ Durba qarree	Kan hin heerumnee bantaa/ durbummaa kan qabdu dha
✚ Gidaadaa	Ayyaana Buttaa
✚ Hoolotaa	Nyaata ayyaana Ibsaa kormaatti qophaa'u
✚ Ibsaa kormaa	Gubbaa Birraa, Ibsaa kormaa, booqaa birraa, ammas qalaa
✚ Irrabuusa	Nyaata yeroo ayyaata Ibsaa kormaaa nyaatamu
✚ Keelloo	Daraaraa adaa
✚ Kochee	Foon ibiddarratti waadame
✚ Lumaasa	Ayyaana Leencaa
✚ Qircaa	Wanta gareedhaan qalatan hirachuu ykn addaan qooduudha
✚ Sonsa	Ayyaana Mukaati
✚ Walqaa	Ayyaana ibiddaa
✚ Walqanii	Nyaata durbi qarree Ibsaa kormaatti qopheessan hoolotaafi irra
✚ Xaabee (Waciitii)	Meeshaa kochee, kitifoon itti dhiyaatu

Baafata

<i>Axeereera</i>	<i>i</i>
<i>Galata</i>	<i>ii</i>
<i>Hiika jechootaa</i>	<i>iii</i>
<i>Baafata</i>	<i>iv</i>
<i>BOQONNAA TOKKO: SEENSA</i>	<i>vii</i>
<i>1.1 Seen-duuba Qorannichaa</i>	<i>1</i>
<i>1.2 Ibsa gabaabaa Naannoo Qorannichaa</i>	<i>6</i>
<i>1.2.1. Hidda Latiinsa Oromoo Aanaa Dirree Incinnii keessa jiraatu</i>	<i>11</i>
<i>1.2.2. Haala Jireenya Uummataa</i>	<i>7</i>
<i>1.3 Ka'umsa Qorannichaa</i>	<i>8</i>
<i>1.4 Kaayyoo Qorannichaa</i>	<i>10</i>
<i>1.4.1 Kaayyoo Gooroo</i>	<i>10</i>
<i>1.4.2 Kaayyoo Gooree</i>	<i>10</i>
<i>1.5 Barbaachisummaa Qorannichaa</i>	<i>10</i>
<i>1.6 Daangaa Qorannichaa</i>	<i>11</i>
<i>1.7 Hanqina Qorannoo</i>	<i>12</i>
<i>BOQONNAA LAMA: SAKATTA'A BARRUU</i>	<i>13</i>
<i>2.1 Maalummaa Fookloorii</i>	<i>18</i>
<i>2.1.1 Akaakuuwwan Gurguddoo Fookloorii</i>	<i>13</i>
<i>2.1.1.1 Afoola</i>	<i>14</i>
<i>2.1.1.2 Meeshaa Aadaa</i>	<i>14</i>
<i>2.1.1.3 Dalaga Artii Duudhaa</i>	<i>15</i>
<i>2.1.1.4 Duudhaa Hawaasaa</i>	<i>15</i>
<i>2.2 Yaaxinaalee Fookloorii Muraasoota</i>	<i>17</i>
<i>2.2.1 Yaaxina Faayidaa</i>	<i>17</i>
<i>2.2.2 Yaaxinaa Caasimaa</i>	<i>18</i>
<i>2.2.3 Yaaxina Haalawaa Fookloorii</i>	<i>18</i>
<i>2.3 Sakatta'a, Barruuwwan Walfakkii</i>	<i>19</i>

<i>BOQONNAA SADII: MALLEEN QORANNOO .....</i>	<i>21</i>
<i>3.1 Dhiyaatina Qorannichaa .....</i>	<i>21</i>
<i>3.2 Akkamtaa: Mala Qorannoon kun dhimma itti ba'e. ....</i>	<i>21</i>
<i>3.3 Mala iddattoo.....</i>	<i>23</i>
<i>3.4 Adeemsa Funaansa Ragaalee.....</i>	<i>24</i>
<i>3.5 Filannoo Naannoo Qorannichaa.....</i>	<i>25</i>
<i>3.6 Malleen Odeeffannoon Ittiin Funaaname.....</i>	<i>25</i>
<i>3.6.1 Af-gaaffii.....</i>	<i>25</i>
<i>3.6.2 Ilaalaa Hirmaachuu (Daawwannaa).....</i>	<i>26</i>
<i>3.6.3 Marii Garee .....</i>	<i>27</i>
<i>BOQONNAA AFUR: XIINXALARAGAALEE. ....</i>	<i>28</i>
<i>4.1 Ayyaana Ibsaa kormaa .....</i>	<i>28</i>
<i>4.2 Yoomeessa Ayyaana Ibsaa kormaa .....</i>	<i>28</i>
<i>4.3 Hirmaatota Ayyaana Ibsaa kormaa.....</i>	<i>29</i>
<i>4.4 Adeemsa Raawwii Sirna Ayyaana Ibsaa kormaa .....</i>	<i>29</i>
<i>4.4.1 Alduree Raawwii Sirna Ayyaana Ibsaa kormaa.....</i>	<i>29</i>
<i>4.4.1.1 Jaarsummaan namoota wal dhaban jala bultii ayyaananichaatti haraarsan.....</i>	<i>30</i>
<i>4.4.1.2 Ayyaana Ibsaa kormaa jala facaafannaa raawwatame . ....</i>	<i>31</i>
<i>4.4.1.3 Jala bultii Ayyaana Ibsaa kormaatti Buna qaalame. ....</i>	<i>32</i>
<i>4.4.2 Yeroo Ayyaaneffannaa Ayyaana Ibsaa kormaa.....</i>	<i>33</i>
<i>4.4.2.1 Jabaa Ayyaana Ibsaa kormaatti muramee badaa ibiddaa kaawame.....</i>	<i>33</i>
<i>4.4.2.2 Muudaa Ayyaana Ibsaa kormaa baasuu irratti raawwatame .....</i>	<i>34</i>
<i>4.4.2.3 Ibidda Qabsiistuu Irraa Gara Ibsaa kormaatti Qabachaa jiru mul'isu.....</i>	<i>36</i>
<i>4.4.2.4 Dhugeeffannoo Ibsaa kormaatiin Raawwatamu .....</i>	<i>36</i>
<i>4.4.2.5 Hoomara dhabaatee gubaa raawwate .....</i>	<i>37</i>
<i>4.4.2.6 Dhibaayyuu Abdaarii(mijjiriitti) Raawwatame.....</i>	<i>39</i>
<i>4.4.2.7 Nyaataa Ayyaana Ibsaa kormaa, Dirree Incinniitti Qophaa'e. ....</i>	<i>40</i>
<i>4.4.2.7.1 Nyaata Ayyaana Ibsaa kormaatti annichatti Beekamaata'e, Hoolotaa. ....</i>	<i>41</i>
<i>4.4.2.7.2 Ayyaana Ibsaa kormaatti sira qalmaa gareen raawwatame.....</i>	<i>41</i>
<i>4.4.2.8 Akaakuuwwan itti Fayyadama afwalaloo Ayyaana Ibsaa kormaa.....</i>	<i>42</i>
<i>4.4.2.8.1 Afwalaloo.....</i>	<i>42</i>

4.4.2.8.2 Afwalaloowwan Jila Ibsaa kormaa Aanaa Dirree Incinniitti Tajaajilan.....	43
4.4.2.8.2 Sirba.....	43
4.4.2.8.2.1 Sirba Ayyaana Ibsaa kormaa Kan Dhiironni Sirban.	44
4.4.2.8.2.2 Sirba Ayyaana Ibsaa kormaatti (Ibsaa kormaaa)Kan Durtoonni Sirban	46
4.4.2.8.2.3 Sirboota Hordofoonni Amantaa Ortodoksii Ayyaana Ibsaa Korma Irratti Sirba	46
4.4.2.8.3 Eebba	48
4.4.2.8.3.1.Raawwii Eebbaa Ayyaana Ibsaa kormaa	48
4.4.2.8.3.2 Hirmaatoota Eebbaafi Uffannaa Isaanii.....	58
4.4.2.8.3 Abaarsa.....	49
4.4.2.9 Haasawaafi Fakkoommiiwwan Jila Ibsaa kormaa Irratti dhiyaatan.....	50
4.4.2.9.1 HaasawaaRaawwii Sirna Ayyaana Ibsa Kormaa waliin walqabate	50
4.4.2.9.2 Fakkoommiiwwan Ayyaana Ibsaa kormaa Irratti Mul'atan, ...	51
4.4.3 Ayyaaneffannaa Ayyaana Ibsaa kormaa booda sirnoota raawwatan.....	51
BOQONNAA SHAN:CUUNFAA, ARGANNOO FI YABOO	53
5.1 Cuunfaa Qorannichaa	53
5.2 Argannoo Qorannichaa.....	53
5.3 Yaboo Qorannichaa.....	55
Wabiilee	56
Dabalee A	58
Dabalee B	59
Dabalee C	60
Dabalee D	61
Dabalee E	62
Dabalee F	67

Tareeffama Suuraawwaniifi Gabateewwaanii

Gabatee1: Maangudoonni Odeeffannoo kennantu keessatti heerame-----	58
Gabatee 2: Tarreeffama Dubartoota afgaaffiin dhiyaateef mul'isu-----	60
Gabatee 3: Itti Gaafatamaa Waajira Aadaafi Turiizimii Aanaa Dirree Incinnii Afgaaffiin dhiyaateef Mul'isu-----	63
Suuraa1: Namoota araarsuu jaarsummaa taa'ame` mul'isu-----	30
Suuraa2: Sirna facaafannaa raawwatame kan mul'isu-----	32
Suuraa3: Sirna buna qalaa Ayyaana Ibsaa kormaatti qalame mul'isu-----	32
Suuraa4: Jabaa Ayyaana Ibsaa kormaatti Badaa Ibiddaa keessa kaawwame mul'isu-----	34
Suuraa5: Sirna Muudaa ayyaana ibsa kormaatti raawwate kan mul'isu-----	35
Suuraa6: Ibidda qabsiiftuu irraa garaIbsaa kormaatti qabate mul'isu-----	36
Suuraa7: Dhugeeffannoo Ibsaa kormaatiin raawwatame mul'isu-----	37
Suuraa8: Hoomaraa gareen dhaabateetti sirna gubaa mijjiriitti raawwate-----	39
Suuraa9: Sirna Dhibaayyuu Ayyaana Ibsaa kormaa Bariitu Abdaariitti Dhibaafatame Agarsiisu-----	40
Suura10: Nyaata Ayyaana Ibsaa kormaatti qophaa'e mul'isa-----	41
Suura11: Sirna Qalmaaa Gareen Raawwatame agarsiisa-----	42
Suura12: Qorattuun afgaaffii osoo taasistuu ka'e-----	59

BOQONNAA TOKKO: SEENSA

1.1 Seen-duuba Qorannichaa

Aadaan hiikaafi yaada bal'aa kanof keessaa qabuudha. Aadaan, jireenya ilma namaa, eenyummaa isaa, beekumsa isaa, dandeettii, seenaa, safuu, afaan, meeshaa, amantiifi duudhaa, artii, miidhagina uffata, nyaata, kanneen kana fakkaatan, kan addeessu mallattoo ummataa ta'uunsaa nihubatama. Yaaduma kana Girmaa Maammoofi Warriiroo, The New Encyclopaedia Britannica (vo, 3, p, 784) wabeeffachuun akka armaan gadiitti kaa'u *"Culture, the integrated pattern of human knowledge, belief and behavior. Culture thus consists of language, ideas beliefs customs, taboos, codes institutions, tools techniques, works of arts rituals, ceremonies and other related components"*

Yaada kana irraa wanti hubatamu aadaan jiruufi jireenya guyyuu ilma namaa keessatti gahee ol'aanaa kan qabuufi mallattoo ta'ee illee tajaajiluun kan danda'uufi dhugeeffannoo bal'aa uummata gidduu jiru kan mul'isuudha. Fooklooriin gama tokkoo damee aadaa ta'uusaa gama biroon immoo akaakuuwwan fookloorii saayinsawaa ittiin qoratan akka ta'e hayyoonni fookloorii niibsu. Kana ilaalchisee Simsfi Stephen, (2005:1) akkas jedhu. *"Folklore is many things, and it is almost impossible to define succinctly. It is both what folklorists study and the name of the discipline they work within."*

Yaada kana irraa wanti hubatamu fookiloorii yaada bal'aafi hiika hedduqabu fi burqaa Hawaasa keessaa yaa'ee hin dhumnee ta'usaafi akka salphaatti hiikamu kan hindandeenye dha. Hiika waltaawaa dhabuuyyuu karaa saayinsaawaa qorannoon irratti gaggeeffamuu kan danda'amudha. Kanaaf immoo sababa kan ta'e roga addaddaatiin jiruufi jireenya uummataa kan calaqqisiisan fiiriiwwan fooklooriis daran heddu ta'uu isaaniiti. Firiiwwan fookloorii heddummaatan kana toora toora isaaniitiin qorachuun akka danda'amu Dorson (1972:3). Dameewwan gurguddoo Fookloorii bakka afuritti qooda. Isaanis: Afoola, Duudhaa Hawaasaa, Meeshaa aadaafi Dalaga Artii duudhaa jedhamanii beekamu. Firiiwwan gurguddoo fookloorii kun immoo ofjalatti firiiwwan xixiqqoo heddu akkaqaban qorannoon hayyoota niibsa. Qorannoon kun kan irratti xiyyeeffatu Duudhaa Hawaasaa irratti ta'a. Duudhaan adeemsa jiruufi jireeya hawaasummaa yeroo dheeraa keessatti irra deeddeebiin barsiifachaa kan deemee, raawwii barsiifannaa isaas dhaloota irraa dhalootatti, bara irraa

baratti darbaa kan dhufe muuxannoo jireenyaati jechuun nidanda'ama. Uummanni Oromoo eenyummaa isaa kan ittiin mul'isu, faalaasama jireenyaafi hubannoo isaa kan ittiin agarsiisuu, sirna bulchiisa isaa kan itti beeksisuufi aangoo kan ittiin wal harkaa fuudhu, jaalalafi nageenya waliif qabu kan ittiinaddeessuu ayyaanota addaddaa akka qabu nibeekama. Ayyaanoonni kunneenis yoomessa haalawa addaddaa irratti hunda'anii akka dhiyaatan hubachuun barbaachiisaadha. Fakkeenyaaf, raawwiin jila sirna Gadaa waggaa saddeet saddeetiin jila guddaa ta'e qopheessuun gareen Gadaa tokko kan ittaanuuf aangoo dabarsa. Kana keessatti firiiwwan fookloorii roga addaddaatiin nidhayaatu, hirmaattoonni toora tooraan ga'ee isaanirraa eegamu raawwatu.

Kana malees, Oromoon waaqa isaa galteeffachuuf, eebba waliif kennuuf, uumaafi uumamni walta'uun nageenyi akka hin boorofne, mallattoo tokkummaa uumuun ayyaanni irreechaa, ibsaan kormaa fi kanneen biroo dachii ulfinaatti akka kabajaman nibeekama. Raawwii Ayyaanootaa keessatti immoo eebbii, faaruwwan, dhiichisni, raganni, uccuwwan fakkoommii addaddaa miidhagina goonfatanii waan dhiyaataniif miira namootaa harkisuun yaadannoo hinbanne sammuu keessatti galmeessuuf annisaa cimaa qabu.

Ayyaana jechuun waan hedduudha. Fakkeenyaaf: guyyaadha, carraadha, milkiidhafi aadaa dha. Akka dhugeeffannoo waaqaffannaatti ayyaana jechuun wanna waaqan ramadamee akka ummanni hundi safuu eeggatee wal danda'ee walii jiraatu kan to'atudha. Namni ayyaana qaba jechuun eegduu kan isa tiksuu qaba jechuu dha. Burqaa, Tulluun, Malkaan, Mukni jiidhaan fi wanni hedduun ayyaana qabu. Nama cubbame, muka goggogaa fi waan du'aa irraa ayyaanni ni godaana jechuun Dirribii Damusee (2012:111-116) ibseera. Sabni Oromoo dukkana gannaa keessaa bahanii birraan yammuu bari'u ibsaa qabsiisanii ayyaaneffataa turan. Maqaan ayyaana kanaas Ibsaa kormaa utuu hin ta'in 'booqaa birraa' jedhamee beekama. Garuu Nafxanyaan alaa dhufee aadaa isa dhaalchisuun maqaa ayyaannichaa "Ibsaa kormaa" isa jedhutti jijjiire. Ayyaanni Ibsaa kormaa waggaatti altokko kan ayyaaneffatamuufi dhugeeffannoo guddaa Oromoo biratti akka qabu Fiixee Birrii (2013:257-259) addeeseera.

Qorannoon kun bakka ittigaggeefame Aanaa Dirree Incinniitti yoota'u, ayyaanota hedduu Hawaasa Oromoo Aanaa kanaa biratti kabajaman keessa raawwii 'sirna ayyaana Ibsaa

kormaa irratti kan xiyyeeffatedha. Ayyanni kun angafa ayyaanota jedhamee beekamuusaa maanguddoonni Oromoo Aannichaa nidubbatu Kana malees gama hawaasdinagdeetiin ayyaana kana sababeeffachuun aadaan qusannoo, sirni kadhimmachuu, dhiyaana Ibsaa kormaa waliif geessu, waliin tifikachuu, gaafuu wali arrabsuu, fi.w.k.k.f tu raawwata (Afgaaffii 19-01-08) gageeffame.

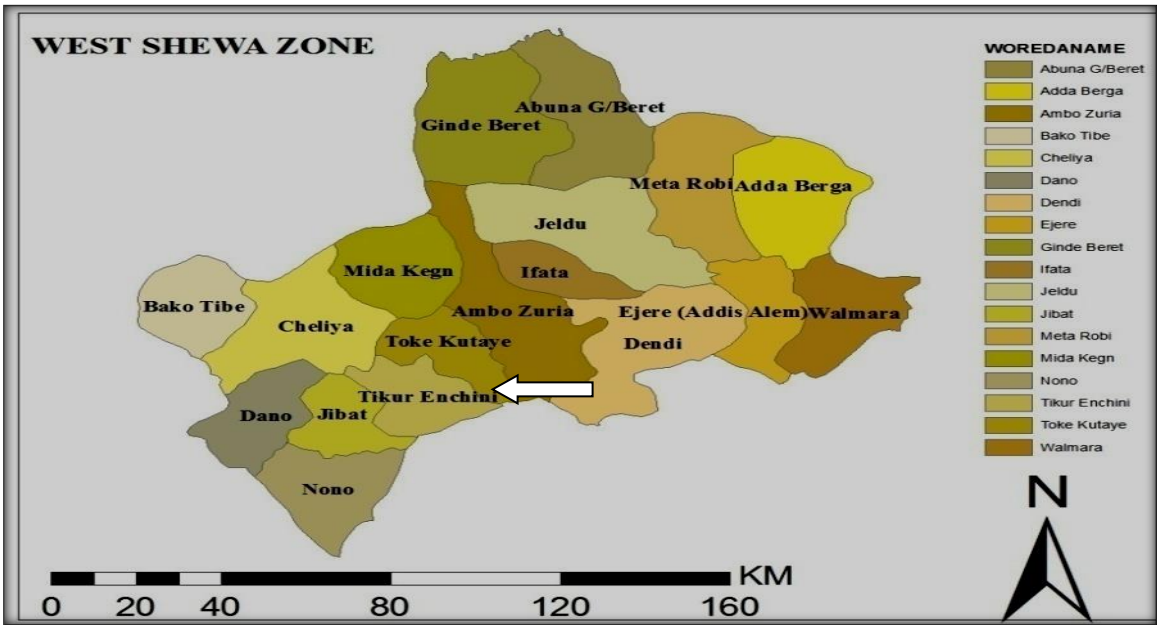
Aadaa ilaalchisee ;dhugefannoowwan raawwiiwan sirna ayyaana Ibsaa kormaa irratti jiran kanneen akka:jabaa muruu, horii darabaa gala turan qe'eetti deebisanii galchuu,kormiifi dhagaraan ala buluu dhabuu, ibsaa okolee(ciiicoo),goda bukkoofi k.k.f niin nituquu, ateetee bulfachuu, ayyaana abbaatiif kennuun Ibsaa kormaatti ulmaa bahuu, jaarsumaan rakkoo furuu,nyaata Ibsaa kormaa fi k.k.f xiyyeeffannoon dhiyaataniiru. Kanamalees firiiwwan afoola waraqaa qorannoo kana keessatti mul'atan, kanneen akka: sirboota mammaaksota, eebba abaarsa. Addunyaa (2011) Qorannoon rakkoo furuu qofaa irratti hin xiyyeeffatu. Adeemsa rakkoo furuuf taasifamu keessatti waan mul'atu irraa ka'uun beekumsa Hawaasaaf gumaachuufis ni geggeeffama.Yaada kana hayyuun Kothari (2004:1) wabeeffachuun akka itti aanutti addeeseera. *"Research is the search of knowledge through objective and systematic method of finding solution to aproblem and is an origin advancement"*

Walumaa galatti qorannoon kun boqonnaalee gurguddoo shankan qabu yoo ta.u, Boqonnaa tokko keessatti Seenduuba ka'umsa, kaayyoo gooroofi kaayyoo gooree, Kaartaawwan bakka qorannoo itti gaggeeffa mul'isuuf akkaataa matadureen daanga'un dhihaataniiru. Ibsa haala jireenyaa naannoo qorannoon itti adeemsifame, barbaachisummaa qorannichaafi daangaa qorannootu dhiyaate. BoqonnaaLama:Sakatta'a barruu, Sakatta'a Yaaxinaalee Barruuwwanii, Maalummaa fookiloorii duudhaa Hawaasaa Jila,Lufinsa, Jila Ibsaa kormaafi Sakatta'a Qorannoo Walfakkiitu, walduraa duubaan dhiyaate. Boqonnaa sadii jalatti immoo Dhiyaatina Qorannoo, Mala Qorannoo, Madda Ragaalee, Adeemsa funaan saagaalee, Filannoo Naannoo Qorannichaa, Filannoo Hirmaatootaa, Ragaalee, Meeshaalee Ragaa Funaansaa, Afgaaffii, Ilaalaa himaachuufi Marii Gareetti maayiin bahameera. Boqonnaa afur Xiinxala Ragaalee, hiika, Yoomeessa, Hirmaatotafi Adeemsa Raawwii Sirna Ibsaa kormaa, Akaakuuwwaniifi Itti fayyadama afwalaloo ayyaana kanatti maayii itti bahan, Nyaataa ayyaana kanatti qophaa'an, haasawaa ayyaana ibsaa haasa'aman. Boqonnaa Shan

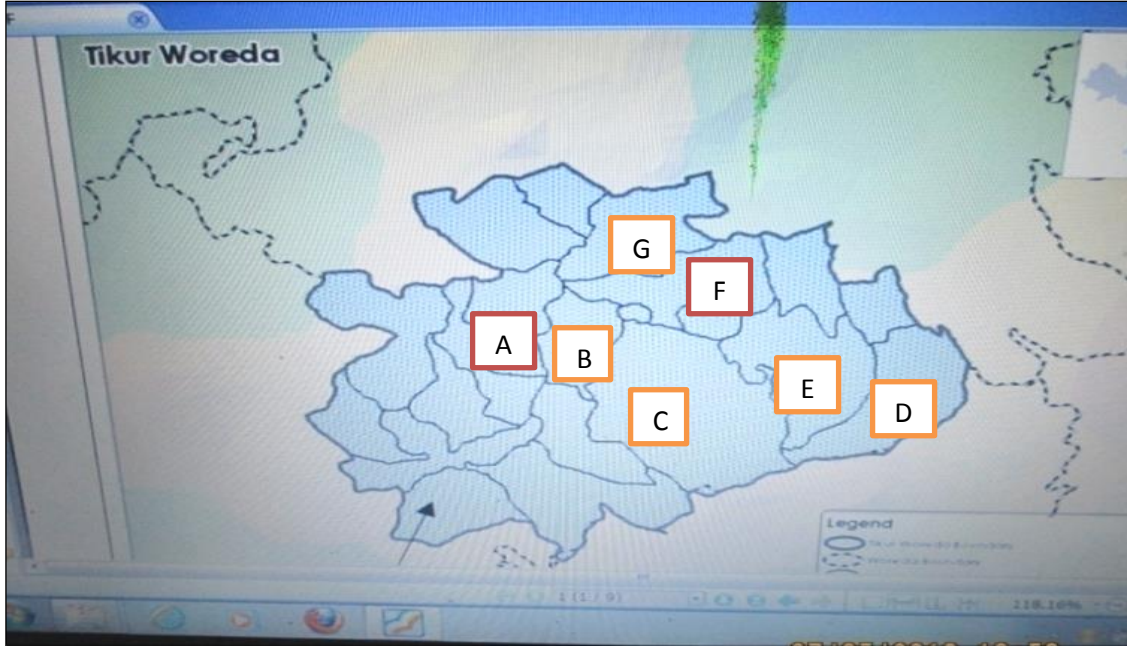
cuunfaa, argannoofi yaboo qabatee jira. Wabileefi Dabaleewwan waraqaa qorannoo kanaa gara duubaatti argamu.

Kaartaa 1^{ffaa} Madda Ragaa: Fiqaaduu Raggaasaa (2007:8)

Kaartaa 2^{ffaa} Madda Ragaa: Fiqaaduu Raggaasaa (2007:9)

Kaartaa 3^{ffaa} Madda Ragaa: Fiqaaduu Raggaasaa(2007:10)

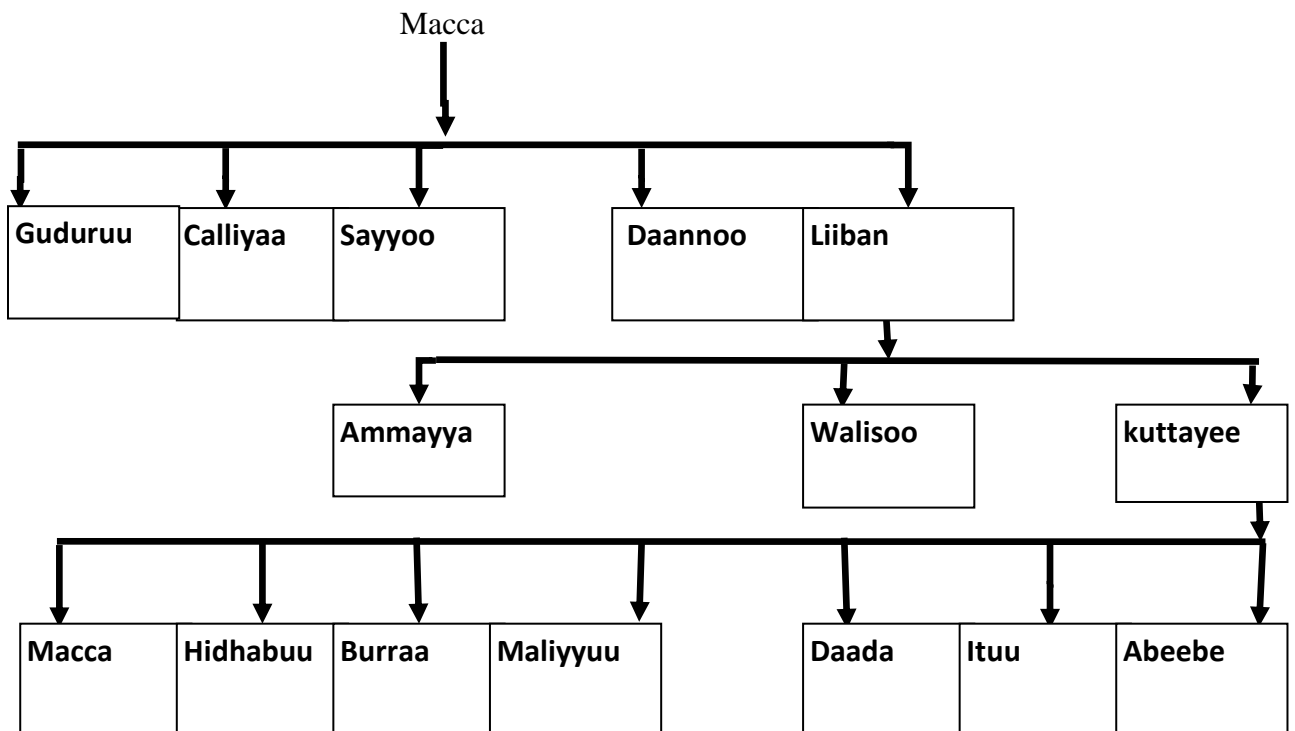
1.2 Ibsa gabaabaa Naannoo Qorannichaa

Kutaa kana jalatti xiyyeeffannoon ilaalaman: moggaafaama, daangaa, baay'ina uummataa, Afaan, amantiiwwan, teessuma lafaa, dinagdee, qabeenya uumamaa Aanaa Dirree Incinniitu ibsame. 'Aanaa Dirree Incinnii' akkuma maqaa isaa irraa hubatamuun danda'amutti diriirtuufi muka incinnii jedhamu waan qabuuf mogaasni kun kennameef. Maqaan aanaa kana duraan Tuqur incinniitti jijjiirameeture. Garuu dhaloonni qubee gaafii yeroo dheeraa kaasaa turaniin maqaan aanaa kanaa dirree incinniitti deebisisaniiru. Godinallee Oromiyaa keessaa godina shawaa dhihaatti argama. Godinni shawaa dhihaa aanolee kudha sagal qaba. Isaan keessaa aanaan dirree incinnii isa tokko. Magaalaa godinaa irraa Km40 fagaatee argama. Magaalaa guddoo Oromiyaa irraa km154 fagaata. Haala dangeeffamatiin immoo karaa bahaa Aanaa Ammayyaa, dhihaan aanaa Jibaat, kaabaan aanaa tokkee kutta'ee, kibbaan aanaa ammayyaan daangeffamee kargama. Kana malees qillensa qabanaa'a baddaa qaba. Baay'inni uummata isaa lakkoofsa manaafi uummataa bara 1999 taasifameen 73,696 kan keessaa dhiironni 35,589 yoota'an baayi'ini dubartoota 38,107 dha. Uummanni magaalaa jiraatan 4,484/6.08% dha. Uummanni baadiyaa jiraatan 69,212/ 93.92%. Baay'inni uummataa kun sabaan yoo ilaalamu, Oromoo%97 Amaarri%3 ta'u. (Afgaaffii 5-01-2008 Itti

gaafatamaa Waajira Qonnaa Aanaa Dirree Incinnii Cimdii Dhaabasaa). Amantiin uummanni aanaa kanaa hordofan dur waqeffannaa ture. Malkaa kormaa, takayyee, fakkaree, malkaa baalii mukoota bala hin arcaafanne jala ta'uun, tulluuttibahuun uumaa isaanii kadhataa akka turan himaniiru. Raawwiin sirni ayyaana Ibsaa kormaa kun kan raawwatu fala gafaatachuun dhahaa ilaalachuun akka ta'e jiraatonni aanichaa keessaa manguddoon 13-01-08 Leejjisaa Waldee naaf himaniiru. Yeroo amma garuu amantiileen aanicha keessa jiran: Ortodoksii,%60 Pirotestaantii%37 Waqeffataan% 3 jiru.

1.2.1. Hidda Latiinsa Oromoo Aanaa Dirree Incinnii keessa jiraatu

Abbaan qomoo gara dhihaa Raayyaa jedhama. Raayyaan Hoboo godhate. Hoboon immoo Cooraa godhate. Cooraan ilmaan lama godhate. Isaanis Jibaatiifi macca jedhamuun beekamu. Macci ilmaan sadii godhate. Isaanis Daadhii, Jaawwiifi Tuma'e jedhamu. Daadhiin immoo Sayyoo fi Leeqaa godhate. Jibaatiifi Macci qomoo lamaan naannoo Amboo yammuu turan. Kana irraa kan ka'e bara Mootichaa Haayila Sillaasee naannoon kun "Jibaati innaa Meeccaa Awuraajaa" jedhame beekama ture. Ambo bakka Jibaatiifi Macci bitaafi mirga goraniidha jedhee Fiixee Birrii (2006:18) addeessera.

Hidda latiinsa ilaalchisee, yaadolee armaan olii lamaan irraa kan hafe, wanta barreeffaman jiru, qorannoo dhimma kana irratti gaggeeffame, hin jiru. Kanuma irraa ka'uun Aanaan Dirree Incinniis, hidda latiinsa adda bahee kana jedhame qofaatti uummata aanichaatiif kenname hinjiru.. Sababni isaas aanaan kun haalli teessuma isaa mijataa waan ta'eef, Ammayya, Walisoofi Tokkkee Kuttayee irraa walitti dhufuun ilmaan liiban jireenya isaanii Aanaa Dirree Incinnii keessatti gaggeeffataa akka jiran, (Afgaaffii 19-01-08 Leejjisaa Waldeefi Iddoosaa Malkaa) ibsaniiru.

1.2.2. Haala Jireenya Uummataa

Dinagdeen uummata Aanaa Dirree Incinnii.baay'een isaa qonna irratti hundaa'a. Gosti oomishaalee aanaa kanatti oomishaman kanneen akka: garbuu, qamadii, xaafii, baaqelaa, hatara, boqqoolloofi warqeen aanaa kanatti baay'inaan oomishamu. Irracaalaatti garbuu qotuufi warqee dhaabuun Aanaan kun beekamtuudha. Kanamalees uummanni aanaa kanaa lafa diriiraa waan qabaniif beelada horsiisuun illee baay'ee beekamu. Gosti beeladoota aanaa kanatti horsiifamaniis; horii gaanfaa, kotteeduudaa bushaaleefi lukkuufaa'ati.Isaan kana keessaa baay'inaan horii gaanfaafi bushaaleen aanaa kanatti sirritti horsiifamu. Keessatuu loon uummata aanaa kanaa biratti kabajafi jaalala guddaa akka qaba kan addeessu afoola 'namni loon qabu dhoqee loonii hin lagatu, kan loon hinqabne nama qulaadeemu jedhu. Akka naannoo kanaatti namni loon horsiisee,baay'inni loowwan isaa yoo kuma guutan, loowwan isaa sana keessa tokko qaleetu; Ayyaantuu, abbaa Gadaa, Maanguddota, ga'eesota,daargaggoota, haawan, dubartoota, durba qarree walitti waamuun nyaachisuun garaacha uffata jechuun Tuujubaa Magarsaafi Toleeraa Malkaa ibsaniiru (Afgaaffii 14-01-08). Garaacha uffachuun akka naannoo kanaatti kabaja guddaa qaba.Milkaa'inni hormaata loonii Aanaa Dirree Incinnii dhugeeffannoo adda addaa qaba. Bu'uuraaleen milkaa'ina hormaata kan ta'an kanneen akka: ateetee bulfachuu,aannan dhaabbachuun,buna qaluun, fachaasaa facaafachuun,ayyaana abbaatiif kennuu, Ibsaa kormaa hokoleen,moora looniitin, utubaadhaan, tuquu, jabaa muruun irratti dhibaafachuun malkaatti,tulluutti bahuun irreeffachuun waaqa kadhachuun milkaa'insa hormaataa warra murteessoodha jechuun Dammasaa Magarsaafi Bayyanaa Dirribaa (Afgaaffii 22-01-08) ibsaniiru.

Afaan dhalootaa, afaan jalqabaafi afaan hojii uummata Aanaa Dirree Incinnii afaan Oromooti. Afaanuma kanatti dhimma bahuun jiruufi jireenya guyyuu keessatti wantota mul'achuu, mudachuufi muuxannoo jireenya namootaa irraa baratamuu danda'an irratti mari'achuu, seera tumachuu, ayyaaneffachuu, eebbisuun badhaasuu, arabaaruun maancaasuu, dhugefannoo aadaawwaniifi kanneen hafan biroo afoolan dabarfatu Akkasumas uummanni kanaa ayyaaneffannaa ayyaana Ibsaa kormaa rratti firiiwwan afwalaloo Oromotti maayii bahu. Ittidabalees balbaloomsa haasbarruu ayyaana kanatti fayyadaman qabu. Walumaa galatti afaan dhalootaafi afaan jalqabaa uummata aanaa kanaa Afaan Oromooti. Kanamalees qabeenya uumamaa kanneen akka calalaqa donjoo, malkaa kormaa, malkaaBaalii, malkaa takayyee, malkaa fakaree, haroowwan fi mukkeen uumama kan akka: Anfaaraa, Waddeessa, Hindhee, Oomii, Bakaniisafi kan kana fakkaatan qabdi. Afgaaffii, 9-01--01-08 Urgeessaa Leelisaa 13-01-08 Seenaa Fufaa addeessaniiru.

1.3 Ka'umsa Qorannichaa

Ka'umsa qorannoo kanaatiif sababni raawwiinni sirna ayyaana Ibsaa kormaa Hawaasa Oromoo annichaa biratti dhugeeffannoo bal'aa kan qabu, muuxannoo jiruufi jireenyaa dhaloota dhaalchisuu danda'u, yaadannoo hin dagatamne sammuu namoota adeemsa raawwii sirna ayyaana kana hordafan keessatti uumuurratti humna cimaa qabu kun sababa haala yeroofi dhibbaa amantaalee yeroo dhihoo biyya keessa galaniin kaayyoon, yoomaessi, faayida guddaan gama haasdinagdee, irraa jalummaa barsiisuu yeroo amma kana aanaa kanatti dagatamaa deemuu isaa ofii kootiifis aanaa kanatti waanan dhaladheef umurii koo keessatti illee raawwii sirna ayyaana kana irratti dhibbaa armaan olii irra kan ka'e hirmaatonni isaa hir'achuun dhugeeffannoon inni qabus gara baduutti deemuusaa argeen jira. Wantoota natti mul'atan kan adda baasuuf keessi koo qarannoo kana akkan gaggeessuuf na dirgamsiiseera.

Inni lammaffaan, Raawwiin sirni ayyaana Ibsaa kormaa kun kitaaba barreeffamaa kanneen akka kitaaba afoolaa, ogbarruu, asoosama, kitaaba barnootaafi k.k.f keessatti barreeffamaan hin argamu. Kanaafuu, erga namoonni faayidaa isaa beekanii dachee ulfinaa irratti ayyaaneffachuun raawwii sirna kanaatiif xiyyeeffannoo kennuun alduree yerooraawwiifi erga ayyaaneffatamee booda dhugeeffannoo bal'aafi yaadannoo sammuuu namaa keessaa

hin bannee uumuu keessatti humna cimaa qabu kana lafa qabsiisuuf yookaan akka inni hin banne gochuuf barreeffamoota armaan olitti tuqaman kana keessatti kitaabni waa'ee raawwii sirna ayyaana Ibsaa kormaa qabatu addatti qophaa'ee, waajira aadaafi turizimii aanichaa keessa akka taa'uufi dhaloota booda dhufuuf akka lufu gochuufi bifa kanaan badiirraa hanbisuun kan danda'amu ta'uusaati. Inni biraan qorannoowwan dhimma kanarratti hanga ammaatti hojjetame ykn adeemsifame waan hinjirreef qorannoo kanarratti akkan hojjedhuuf nakakaase. Kanaafuu, dhimmoonni armaan olitti tuqaman kunniin jalqabatti qorannoo akkan irratti gaggeessu waan nataasiseef ka'umsi qorannoo kanaas kanarratti kan xiyyeeffatudha.

Kanaafuu, qorattuun raawwii sirna ayyaana Ibsaa kormaa Godina Shawaa Lixaa Aanaa Dirree Incinniitti xiinxaluufi faayidaa isaas ibsuun ka'umsa qorannichaati. Sababni isaas raawwiin sirni ayyaana Ibsaa kormaa kun gadi fageenyaan xiinxalamee faayidaan isaas erga ilaallamee booda kan yeroo ammaa kana baduuf deema jiru kan bifa barreeffamaan yoo taa'e dhaloota dhufuuf hambaa ta'ee tajaajiluu danda'a jedhamee waan yaaddameefidha. Kanumatti fufuun qorannoon damee fookiloorii keessaa tokko ta'ee kun xiinxala raawwii sirna ayyaana Ibsaa kormaa, Godina Shawaa Lixaa Aanaa Dirree Incinnii maalummaa ibsaa kormaa, Adeemsa raawwii sirna ayyaana Ibsaa kormaa, Hirmaattotaa, yoomeessa, fi haala nyaataa, firiiwwan afwalaloo ayyaana kanatti maayi itti bahaman, fi faayidaa akkamii akka qabu irratti xiyyeeffachuun gaaffileen bu'uuraa qopheessuun kan xiinxalamudha. Bu'uuruma kanaan qorannoon kun gaaffilee armaan gaditti dhihaataniif deebii argamsiisa jedhamee abdatama.

- Raawwii Sirni Ayyaana Ibsaa kormaa faayida akkamii uummata Aanaa Dirree Incinniitiif qabaa?
- Dhiibbaaleen raawwii sirna ayyaana Ibsaa kormaa Aanaa Dirree Incinniirratti mul'atan maal faa'aadha?
- Adeemsa raawwii sirna Ibsaa kormaa adeemsaakkamii keessa lufaa? Eenyufaatu irratti hirmaataa?
- Firiwwan afoolaa ayyaana Ibsaa kormaatti, Hawaasa Aanaa Dirree Incinnii dhimma itti bahu maal fa'aatii?

1.4 Kaayyoo Qorannichaa

Qorannoon kun kaayyoo gooroofi gooree armaan gadii qaba.

1.4.1 Kaayyoo Gooroo

Raawwii Sirna Ayyaana Ibsaa kormaa Godina Shawaa Lixaa Aanaa Dirree Incinnii Xiinxaluudha.

1.4.2 Kaayyoo Gooree

- A. Raawwii Sirni ayyaana Ibsaa kormaa faayidaa akkamii Uummatichaaf akka qabu addeessuu.
- B. Dhiibbaaleen raawwii sirna ayyaana kana irratti mul'atan tarreessuu.
- C. Raawwiiwwan SirnaAyyaana Ibsaa kormaaAanaa Dirree Incinnii keessatti ayyaaneffatamu wal duraa dubaan adeemsa akkamii keessa akka taran qoqqooduun ibsuu.
- D. Akaakuuwwan afwalaloo Raawwii Sirna Ayyaana Ibsaa kormaa irratti haawasichi dhimma itti bahu tarreessuu.

1.5 Barbaachisummaa Qorannichaa

Raawwii sirni ayyaana Ibsaa kormaa aadaafi duudha Hawaasa tokkoo haala nama hawwatuun erga barbaachisaa ta'e kan dabarsuufi haala jiruufi jireenya hawaasichaa kana addeessuudha. Kanamalees, safuu, aadaa, seenaa, falaasamafi eenyummaa Hawaasa kan ibsuudha. Itti dabalees, waliin jireenya yookiin hawaasummaa keessatti ergaan ayyaaneffanni kun dhaloota haaraatiif dabarsuu keessatti anniisaa cimaa qaba. Kanuma wajjin walsimatee qorannoon kun faayidaa armaan gadii qaba.

- Namoota yookiin dhaabbilee bal'inaan mata duree kana irratti qorannoo gaggeessuu barbaadaniif ka'umsa ta'uu danda'a.
- Beekumsa, safuufi falaasama haawaasichi ayyaana Ibsaa kormaa irratti qabu, dhaloota ammaa barsiisuudanda'a.
- Beekumsa ammaayyaatiif si'eesittuu/raaciitii ta'a.

- ✚ Qophii kitabaa afaan Oromoo keessatti akka madda ragaatti fayyaduu danda'a.
- ✚ Waajira Aadaafi Turizimii aanichaatti madda odeeffannoo ta'ee tajaajila.
- ✚ Gumii dagaagina afaanii, aadaafi ogbarruu oromoo mana barumsaa keessatti dhaabatee jiruuf madda odeeffannoo ta'ee tajaajila.
- ✚ Barsiisota fookiloorii barsiisaniif namoota afaanichaan barataniifi barsiisan maraaf, akka madda ragaatti taajajiluu danda'a.

1.6 Daangaa Qorannichaa

Akkuma hawaasni Oromoo baay'ee bal'aa ta'e duudhaan isaas akkasuma baay'ee bal'aadha. Kanarraan kan ka'e, duudhaa hawaasichaa mara irratti qorannoo gaggeessuun waan hin yaadamnedha. Sababni isaas haalonni adda addaa kanneen akka hanqina yeroo, hanqina baajataafi kkfnin waan daangeffamanidha. Kanaafuu qorattuun kun qorannoo ishee gosoota duudhaalee Hawaasaa jiran keessaa raawwii sirna ayyaana Ibsaa kormaa yoota'u bakki qorannoon kun itti gaggeefame immoo Naannoo Oromiyaa Gadina Shawaa Lixaa Aanaa Dirree Incinnii Gandolee: Biloo Abbayyii, Buyamaa Dalfoo, Waldoo Hindhee Hindhee, Gaamoo Ganballaa irratti xiyyeeffafateetti.

Mata duree kana jalattis raawwiin sirni ayyaana Ibsaa kormaa maalummaa isaa, yoomeessaa, hirmaatotafi alduree ayyaannichaatti fiyeroo raawwii ayyaannichaafi ayyaannicha booda gochaalee raawwaataniifi dhugeeffannoo Hawaasa keessatti raawwii sirna ayyaana kanaatiinjirantu ilaalameeture. Isaan keessa xiyyeeffannoon hojii kanaa alduree ayyaannichaatti: dhihaa ilaalachuun walqaa yookiin ayyaana ibiddaa jechuun mooraa loonii haareessuu, korma bakka biraa jirufi loon darabaa galaa turan qee'eetti deebisuu, ibsaa lakkoofsa dhiiraatiin ibsaa hidhu, dhihaana Ibsaa kormaa warri kaadhimmate, warra intala kaadhimaamteef geessu, jabaan muruun baddaa ibiddaa keessa kaa'uun, dhugeeffannoo jabaan raawwataman kanneen akka jabaan irratti dhibaafachuu, irreeffachuu, ittiin eebbifachuu, gareen sirna qalma raawwachuu, dachee ulfinaa hoomaraadhaabuu, yeroo raawwii ayyaannichaa qabsiiftuu qabsiisuu, ibiddi qabsiiftuurraa gara Ibsaa kormaattitaruu, sirni muudaa raawwachuu, dhugeeffannoowwan ayyaana Ibsaa kormaatiin ta'an kanneen akka Ibsaa kormaa ciicon, maaddii, qodaa bukoofi meeshaa dinqa keessaatiin tuquu erga raawwatee hoomaraa gareen dhaabatanitti galgala erga saanii namni

iddoo tokkotti walitti qabamee, manaa manaa baasuun waleeganii gorogor ganna furda nu baastee Ibsaa kormaan nugeessee saddeenni dirrootti nuf haa naanna'u jechuun dhihaa gara bahaatti hoommaraa erga nanna'anii angafni hoomaratti dursee qabsiisuun sana booda wal harkaa fudhuun sirna gubaa Ibsaa kormaa rawwachuun xiyyeeffannoo qorannoo kanatti.

1.7 Hanqina Qorannoo

Qorannoon yammuu gaggeeffamu hir'inoonni mudachuu danda'u. Kanaaf hanqinoonni qorannoo kana keessatti mul'atan: hanqina bajataa, hanqina bajaata mudateef obboleessa koo Kaasaahuun Sadeessaa irraa deegarsa argachuun baajata qorannoo kanaaf barbaachisan argadheera. Inni biroon immoo, sodaa amantiifi siyaasaa irraa kan ka'e, namoonni of kennaanii, odeeffannoo kennuu irraa ofqusachuu, kanaaf immoo aadaan amanti irratti dhiibbaa akka hingedifne ibsuun amansiisuufi gaafannichis, siyaasa kimirraayyuu walaba ta'uu, hubachiisuun akka ifaafi bilisan odeeffannoo kennan ta'eera. Kanamalees yeroon dataa sassaabu rakkoo ogummaa suuraa kaasuu irratti iddoo tokko tokkotti hir'inni ni mul'ata. Isaa kana isaa irraa fooyya'ee ka'e filachuun odeeffannoon barbaadaman argamaniiru. Itti dabalees hirmaatonni yeroo isaanii eeganii marii garee irratti argamuu irratti harcaatiin jirachuu isaa. Kana immoo obsa horachuun warreendursanii dhufaan amalan qabee tursiisuun, warreen boodatti hafan immoo obsaan eeguun wal eegsiseen odeeffannoon barbaadame argadheera. Sababa kaameeraan ibsaa fixeeff Suuraa namoota marii gareetti hinkaasiin osoo hin ka'iin hafuusaa. Isaa kanaaf immoo maqaa namoota maricha irratti hirmaatanii kaa'ameera.

Yeroo walfakkaatu keessatti raawwachuun sirna Ibsaa kormaa; yeroo walfakkaataa keessatti raawwatamu jila kanaa mudateef immoo firootaafi hiriyyoota gandoota aanaa kanaa iddoo adda addaa jiraniif, leenjii alidilee kennuun akkaataa odeeffannoowwan barbaachisoota'an itti sassaabuu danda'amutti kameera, sagalee waraabduutti fayyadamuun wantoota barbaachisoo ta'an funaanamaniiru. Raawwii sirni ayyaana Ibsaa kormaa Aanaa Dirree Incinnii baay'ee, bal'aafi dhugeeffannoo hedduu kan of keessa qabu waan ta'eef, hunda isaaa irratti al tokkotti qorachuun osoo wantokko hin abisin lafa kaa'uun ni ulfaata. Kanaaf immoo yeroo qaamolee yookiin dhaabileen, mata duree kana ilaaaluu barbaadaniin itti fufamee qoratamuu danda'a.

BOQONNAA LAMA: SAKATTA'A BARRUU

Boqonnaan kun mata kutaa sadirratti xiyyeeffata. Kutaa jalqabaa yaadrimee dhimma mataduree qorannichaa waliin hariiroo qabantu dhihaata. Kutaa lammataa jalatti immoo yaaxxinoota qorannoon kun bu'uureffatetu dhihaata. Kutaa dhumaa jalatti qorannoolee hojii kanaan walitti dhihaatan tokkummaafi addaaddummaa sakatta'uutu gadi fageenyaan dhihaata.

2.1 Maalummaa Fookloorii

Fookiloorii ilaalchisee hiikni murtaa'aan lafa kaa'ame hinjiru. Haata'umalee, Kitaabotni adda addaa waa'ee fookiloorii hiika adda addaa lafa kaa'aniyyuu, hiikni isaan kennan kun yaada adda addaa qabu. Kanaaf waa'ee fookloorii ilaalchiisee qorattoonniifi hayyoonni garagaraa yaada addaddaa kaasaa turaniiru. Fakkeenyaaf jaarraa 19^{ffaa} keessa 'William John Thoms' Qorataa wantota durii kan turee jecha 'Folklore' jedhu jechoota 'Folk' fi 'lore' jedhaman galmee ingliffa durii (Anglo-Saxon Compound) kan jedhurraa moggaasuu isaa barreeffamni qorannoo niibsa. Haata'u malee, jaarraa 20^{ffaa} keessa hiika fooklooriif keenname ilaalchisee jijjiiramni yaada jiraachuu isaatu hubatama. Georges fi Jones (1995:314) faayidaa fooklooriin Hawaasaaf qabu akka armaan gadiitti ibsaniiru.

Through folklore people can educate or acculturate each other; perpetuate, challenge or modify a groups social norms and values; inform others about the basis for or nature of their culture; reveal or display their identity, traditionality, knowledge, or competence; and entertain or be entertained'

Yaada kana irraa wanti hubatamu fooklooriinnibarsiisa, nibashannansiisa, eenyummaa ummataa kan agarsiisuufi dhugeeffannoo Hawaasa keessatti bulanii ka'anii mul'atan kan ittiin ibsamuu danda'u ta'uusaati.

2.1.1 Akaakuuwwan Gurguddoo Fookloorii

Fooklooriin firiiwwan hudduu ofkeessatti akka hammatu hayyoonni adda addaa qorannoo isaaniitiin addeessaniiru. Firiiwwan daraan baayyee ta'an akaakuu akaakuudhaan toora qabachiisuuf Richard Dorson (1972:3) firiiwwan gurguddoo afuritti qooda. Isaanis: Afoola, Meeshaa aadaa, Dalaga Artii duudhaafi duudhaa Hawaasaa jedhamu. Kanaaf, firiiwwan

gurguddoo kana dubbistoota hubannoof akka gargaaran armaan gaditti tartiiba tartiibaan ilaaluu yaalameera.

2.1.1.1 Afoola

David (1995:2) yoo hiiku, *“Oral poetry can be defined in various ways astrictic definition would include only poetry that is composed and transmitted with out any aid of writing.”*

Yaada kana irraa wanti hubatamu, Afawalaloon karaa adda addaan hiikamuu kandanda’uufi walaloo qindaahee barreeffamaan osoo hintaane kan afaaniin darbuu danda’u ta’uusaa ibsa. Kanaafuu, afwalaloon kalaqa Hawaasaa karaa miidhagina qabuun amanttaa, falaasama, ilaalcha, soda, jibbaa, jaalalaa, gootummaa, fi kanneen kana fakkaatan walaaloo afaaniin miidhaksee kan ittin ofibsu qabeenya ykn hambaa ummataa ta’uusaati.

Akka ‘Okpewhon (1992:4) akka ibseetti ‘Witticism’ kan jedhu jalatti kan qodaman Mammaaksaafi hiibboodha. Firiwwan kun lameenuu jireenya hawaasummaa keessatti faayidaa addaddaa akka qaban nihubanna. Walumaa galattii firiwwan afoola addaddaa jiruufi mala jireenya uummataa bifa addaddaatiin kan calaqqisiisan, muuxannoofi beekkumsa uummata kan agarsiisan, eenyummaa ummataa kan mul’isan ta’uusaanii hubachuun barbaachisaadha.

2.1.1.2 Meeshaa Aadaa

Meeshaan aadaa uummanni tokko jiruufi jireenya isaa keessatti bifa addaddaatiin kan itti fayyadamu, harkaan soqee yookiin bocee (hand crafting) maayi kan itti ba’an ofkeessatti hammata. Kana malees, uuccuwwan jila wajjin walsimsiisee itti fayyadamu, haalluwwan adda addaa kan ofkeessaa qabu, akkaataa manas ta’e dallaa ijaarsaa, nyaataa aadaa akkaataan ittiin qophaa’uuf fi kkf, meeshaa aadaa jalatti akka qodaman Richard Dorson (1972:2) addeesseera. Kanuma wajjin walsimatee ilaalchaafi amantii uummataa kan calaqqisiisan fakkoommiwwan addaddaa meeshaa aadaa ta’uusaanii hubanna. Fakkeenyaaf, adeemsa raawwii jila Ibsaa kormaa keessatti akaakuwwan meeshaaleen aadaa kan ta’an uuccuwwanfi faayaawwan (bullukkoo, dibbiqoo, sabbata, marxoo, callee, alboo, amartii halluwwan addaddaan qabu hirmaattoonni uffaachuudhaan ayyaanicha akka miidhagsan hubachuu nidandeenya. Nyaanni gosa garagaraafi meeshaaleen ittiin dhiyaataan

qophii jila Ibsaa kormaatti meeshaan nyaanni itti dhiyaatu kanneen akka xaabee, ganni'ee, gabatee buna qalaafi kkf fayyadamu. Kanaafuu, akaakuuwwan meeshaalee aadaa raawwii sirna Ibsaa kormaatiif gumaachaa guddaa akka godhan hubuchuun barbaachisaadha.

2.1.1.3 Dalaga Artii Duudhaa

Aartiin sochii qaamaa Hawaasaa, gosa aartii Hawaasa keessaa tokko ta'ee oogummi isaa sochii qaamaan kam mul'atuudha. Aartiin sochii qaamaa Hawaasaa, hawaasni jiruufi jireenya isaa keessatti faayidaa adda addaaf bifa ogumaan guuteen, muuxannoo yeroo dheeraa irraa argateen kan kalaqeedha. Gosni aartii kun qaama keenya keessaa kutaa qaamaa hanga ta'een, jechuunis harka, miilla, mataa, fuula, mudhii, morma, kkf keessaa gara caalu sochoosuun kan raawwatuudha. Aartiin sochii qaamaa sirba, sochii qaamaafi diraamaa ogummaa qo'atamuufi wantoota qo'atamanii kan of keessaa qabu.

Akka Dorson, R. (1972:4) irratti ibsuutti *while the renditions of folktale or a folk song are now usually referred to as performers, they are casual in nature than the conscious presentation these arts individuals or groups with folk instrument, dance costumes and scenario props. The performing are intersecting each the other and often appear in conjunction.*

Akkuma yaada kanarraa hubatamutti, afoolonni kanneen akka himamsaafi weedduuwwan afoola akka dalaga aartii duudhaatiin kan fudhataan akkaata kalaqa isaaniitiin osoo hin taane, haala dhiyeenya isaanii irratti hundaa'uunidha. Kunis, afoolonni kunneen yoo meeshaalee aadaa fayyadamuun dalagaa itti dabaluun dhiyaatanidha. Kun immoo firii fookloorii kana kanneen biroottiin walitti isa fida. Kanumaan walqabachuun raawwii sirna ayyaana Ibsaa kormaatis dalagni artii duudhaa jiran kanneen akka dhiichisa, ragadaafi kan kana fakkaatan mul'achuu sammuu hirmaatotaatti yaadannoowwan salphaatti hin dagatamne uumuurratti humna cimaa qaba.

2.1.1.4 Duudhaa Hawaasaa

Duudhaan Hawaasa adeemsa jireenyaa keessatti gareen uummataa walitti dhufeenya uumuun, gocha raawwatuun, afoolaan irra deeddeebi'ee kan itti fayyadamuudha. Kana wajjin walsimatee Simsfi Stephen (2005: 65) akka ibsanitti duudhaa jechuun beekumsaafi adeemsa beekkumsi duudhaa ittin goonfatamuu, maalummaan kan ittiin ibsamuudha.

Duudhaan dhalootaa dhalootatti darbaa kan dhufe, firiwwan addaddaa bara wajjin jijjiirama kan agarsiisan kanneen immoo ittifufiinsa kan qaban ta'uusaa hubachuun nidada'ama. Barsiifanni yookiin duudhaan Hawaasaa akkuma firiwwan gurguddoo fookloorii kanneenii akaakuuwwan addaddaa ofkeessatti hammata. Akaakuuwwan kanneen keessaa jila, qoricha aadaa, diraamaa duudhaa, diraamaa gochamalefi kkf, akka ta'an 'Dorson (1972:3) addeesseera. Yaada armaan olii rratti hundaa'udhaan qorattuun kun raawwiin sirna ayyaana Ibsaa kormaas Yaadni rimeen 'ayyaana' jedhus hiikni isaanii haala qabataa keessatti beekama. Hiikni tokkoffaan ayyaanni ergamaa mootummaa waaqaati kan jedhudha. Akka hiika kanaatti ayyaanni mallattoolee mataa isaa hubatamaan kan qabuufi uumaa keessatti bakka tokkotti argama jedhamee kan yaadamudha. Garuu suura isaa eessa akka jiraatu ibsuun rakkisaadha Kana wajjin walsimatee maalummaafi faayidaa dalaga jilaa Mulugeetaa Nagaasaa (2014:1) akkas jedheeti ibsa.

In ritual performances, various social actors play their roles on common physical and cultural settings in the spirit of fraternity and sense of oneness. In other words, rituals depict the traditional domains, the belief systems, philosophical thoughts and world outlooks of a given society. They also bring the cultural values and indigenous knowledge of the ancestors to the new generation. Thus, rituals in this context could serve as a bridge between the past and the present.

Akkuma waraabbii kana irraa hubannu jilli tokko yoomeessa beekamu tokko keesstatti wayitii dhiyaatu hirmaattoonni tokkummaa isaanii cimsuuf, obbolummaa isaanii jabeessuufga'ee olaanaa taphatu. Kanaaf, jilli firiwwan duudhaa, amantaa yookiin sirni amantaan ittiin gaggeeffamu, falaasamaafi ilaalchi uummataa maal akka ta'an sirritti hubachuuf faayidaa olaanaa qaba. Kana malees, safuun, kabajniifi dhugeeffannoon uummata durii dhaloota ammaatti dabarsuudhaan riqicha ta'ee akka tajaajilu barreeffamni armaan olii wajjin walsimatee Mbitin(1992:56) yaada kana eereera. "A number of peoples keep or use a holy fire for religious purposes. The hero have sacred fire on the village altars with which. Which symbolize national life prosperity and contact with the un seen world."

Kana malees, sabni garagaraa ilaalchaafi amantii hordofu wajjin walsimsiisee kan itti amanuuf galata galchuuf, akka nagaa, qabeenyaafi hormaata kennuuf yoomeessa beekamtii qabu (in recognized setting) keessatti jilawwan addaddaa niayyaaneeffata. Akka ilaalcha Oromooti ayyaana jechuun waan hedduudha. Fakkeenyaaf guyyaadha, carraadha, milkiidha Akka dhugeeffannoo waaqaffannaatti ayyaana jechuun waan waaqan ramadamee akka

ummanni hundi safuu eeggatee wal danda'ee waliin jiraatu kan to'atudha. Namni ayyaana qaba jechuun eegduu kan isa tiksu qaba jechuudha. Burqaan, Tulluun, malkaan Mukni jiidhaanfi wanni hedduun ayyaana qabu jedhama. Nama cubbame, muka goggogaafi waan du'aa irraa ayyaanni nigodaana jedhama. Ayyaanni tokko tokko waan addaa hordofa. Fkn: Maaram ayyaanna hormaataati. Akka waaqaa hinuumtu, isa uumame, seeran eegdee guddifti. Kanaaf, waaqeffattuun "Yaa Waaq mucaa naaf kenni! Yaa Maaram yeroon ulfaan jiru na eegi! Gaafa da'umsaa ammoo nagaadhaan na hiiki! Mucaa kiyya waliin nagaan na tiksi!" Jettee kadhati. Maaram waaqa miti. Ayyaana hormaata to'attu, taatee waan waaqan ebbifamteef kabaja qabdi. Ayyaana irratti aagii baasuun illee nijira (Dirribii, 2012:111-116). Sabni Oromoo dukkana gannaa keessaa bahee birraan yammuu bari'u ibsaa qabsiisee ayyaaneffataa ture. Kabaja ayyaana kanaa irrattis wal eebbisa. Bacaqii gannaa keessaa gara booqaabirraatti ce'uusaatiif galata waaqa galfata. Barri haaraas, bara nagaa, bara quufaa, bara dagaaginaafi badhaadhinaa akka ta'uuf hawwiifi jaalala waliif qabu ittiin addeessa. Maqaan ayyaana kanaas Ibsaa kormaa utuu hin ta'in 'Ibsaa kormaa' jedhamee beekama. Garuu sababoota addaaddaatiin walitti makinsi aadaa waan uameef maqaa ayyaannichaa "Ibsaa kormaa" isa jedhutti jijjiiramuu isaa (Dirribiin, 2012: 257-259) addeesseera.

2.2 Yaaxinaalee Fookloorii Muraasoota

Qorattoonni fookloorii (folklorists) firiiwwan fookloorii addaddaa irratti oggaa qorannoo gaggeessan adeemsa qorannoo isaanii fulleeffachuuf, akkasumas ragaa ittin qoratan kallattii isaa damboobsachuuf (to frame the issue) yaaxinaalee addaddaatti akka fayyadaman qorannoon niaddeessu. Isaan keessaa muraasa isaanii armaan gaditti haa'ilaalu.

2.2.1 Yaaxina Faayidaa

Hayyoonni fookloorii firiiwwan fookloorii xinxaluuf yaaxinni itti fayyadaman keessa inni tokko, yaaxina faayidaa (Functionalism) akka ta'e 'Sims fi Stephens (2005:174) addeessaniiru. Yaaxina kanatti addadurummaan kan fayyadame 'William Bascom' akka ta'eefi faayidaan gurguddoo fooklooriis barsiisuu (to educate), dhiibbaa aadaan namarratti taasisuu jalaa milquuf (to escape from impositions of culture), aadaa kunuunsuufi beekamtii kennuuf akka tajaajilu hayyoonni armaan olitti xuqaman ibsaniiru. Kanaaf, qorattoonni

tokko tokko akaakuuwwan fookloorii addaddaa xinxaluuf yaaxina kana akka bu'ureeffatan nihubanna. Yaada kana irraawanti hubatamu yaaxinni kun faayidaa fookloorii agarsiisuuf akkuma cimina qabu hanqina qabaachuu isaas akka dalagamu dagata. Kana malees, qorattoonni fookloorii hiikkoo akaakuu fookloorii gareewwan Hawaasaa itti fayyadamu caala kan beeku godheeti fudhata. Kanaaf, haalawaaf iddoo olaanaa kennu dhabuusaatu mul'ata.

2.2.2 Yaaxinaa Caasimaa

Qorattoonni fookloorii, xinmaaddaa (Anthropology), Xinqooqaa (Linguistics)fi kanneen biroo 'yaaxina Caasima' (Structuralism) jedhutti akka fayyadaman barreeffamni qorannoo nihubachiisa. Yaaxinni kun wantoonni addaddaa walitti dhufeenya uumanii tokkuma wanta tokko akka ijaaran xinxaluuf qorattoonni itti fayyadamu. Kana ilaachisee 'Simsfi Stephens (2005:179) akka jedhu. *"Structuralist analysis should reveal a basic underlining pattern which accounts for all the parts of the whole and how they relate to each other in forming the whole."*

Akkuma waraabbii kana irraa hubannu akkaataa kamiin walitti dhufeenya akka uumani ittin qorachuuf nigargaara. Fooklooristoonni fakkeenyaaf caasima raagoo tokkoo oggaa qoratan walitti dhufeenya fakkaattootaa waliin godaanuu isaanii, adeemsa keessa walitti maluu isaanii, maltee fakkaatii tokko kan biroo hubachuu isaa, dhuma irratti walitti bu'anii addaan akka ba'an 'Allan Dundes' qorannoo isaa keessatti addeesseera Okpewh.(1992). Gama birootiin, Qorattoonni xinmaddaas (Anthropologists) walitti dhiinsa maatii tokko gidduu jiru yookiin walitti dhufeenya gosaafi gosa gidduu jiru yaaxina caasimaatti fayyadamanii akka qoratan nihubanna.Qorattoonni xinqooqaa caasluga afaan tokkoo keessatti dhamsaga, dhamjechaafi hima gidduutti tookkummaafi garaagarummaa kan uuman adda baasanii akka ittiin qoratan hubachuun barbaachisaadha.

2.2.3 Yaaxina Haalawaa Fookloorii

Akaakuuwwan fookloorii qorachuuf hayyoonni yaaxina haalawa fookloorii akka fayyadaman barrreeffamoonni qorannoo niibsu. Yaaxinni kunis yoomeessaafi haalawa kam keessatti akkaataa kamiin fooklooriin akka dhiyaate irratti kan xiyyeeffatuudha. Kanuma

wajjin walsimatee ayyaana yookiin jila adda addaa keessatti gaa'een hirmaatootaa maal akka ta'e bifiyyeefii qabiyyeen firiiwwan fookloorii (genres of folklore) akkaata itti dalagaman, fakkoommiiwwan garagaraa hiika isaan qaban, yeroofi iddoon ayyaanoonni itti kabajaman uummata qorannoon ittgaggeeffamu keessatti hiikkoon isaan qaban yaaxina haalawa fookloorii bu'ureeffachuun xinxaluun nidanda'ama.

2.3 Sakatta'a, Barruuwwan Walfakkii

Kutaa kana keessatti waraqaalee qorannoo kana waliin walitti dhufeenya qaban yookiin walfakkaatan kan keessatti dhiyaataniidha. Kanaafuu matduree qorannoo kanaan guutuuma guutuutti kan walfakkaatanii hojjetaman hanga ammaatti kan dhiyaatan tokko illee kan hin argamne ta'u iyyuu, kan mata duree kanatti dhiyaatan ni argamu. Haaluma kanaan qorattuun qorannoo kana waraqaalee qorannoo garaagara kanaan dura hojjetaman sakatta'uudhaan waraqaalee qorannoo kana waliin walitti dhufeenya qaban yknwalitti dhiyaatu jedhamee kan yaadame haala armaan gadiin ibsamee jira.

Waraqaa qorannoo kan mata duree kana wajjin walitti dhiyaatan kan digirii lammaffaa inni jalqabaa, kan Girmaa Taayyee (2014) Mata duree xiinxala sirna ayyaana Ibsaa kormaa Oromoo Wallaggaa Bahaa Aanaa Gobbuu Sayyoo jedhu irratti qorannoo gaggeese. Walfakkeenyi qorannoo kanaafi kan duraa lamaanuu sirna ayyaana Ibsaa kormaaa bu'uureffachuu. Haata'u malee garaagarummaa hedduu qaba.

Garaagarummaan isaanis, waraqaan qorataan duraa sirna ayyaana Ibsaa kormaaa Oromoo, Wallagga bahaa, Aanaa Gobbuu Sayyoo, kan xiinxale yoo ta'u, qorannoon kun immoo raawwiisirna ayyaana Ibsaa kormaa Godina Shawaa Lixaa Aanaa Dirree incinnii irratti kan xiyyeeffatedha, kanamalee Sirni raawwii ayyaana Ibsaa kormaaa akka qorannoo Taayyee ibsutti waggaatti si'a lama Wallaggaa bahaa Aanaa Gubbuu Sayyootti ayyaaneffatamuu isaa ibsa. Qorannoo kanaan immoo raawwii sirna ayyaana kanaa waggaatti altokko kan ayyaaneffatamu ta'uun, bira ga'amInni ayyaana Ibsaa kormaaa ilaale malee raawwii sirna ayyaana Ibsaa kormaa hin ilaale. Kan biroo immoo Geexee (2006) xiinxala sirba ayyaana Ibsaa kormaaa godina shawaa lixaa aanaa Ada'aa Bargaa gartokkee digirrii tokkoffaa ittin guutachuuf gaggeesite. hojii qorannoo kanaan iddoo itti walitti siqu

firiiwwan, afwalaloo keessaa sirba ayyaanichaarratti. Haata'u malee garaagarummaan qabiyyee sirba Ibsaa kormaaa Geexeefi qorannoo kanaa qabiyyee isaa irratti daran mul'ata. Kanamalees, xiyyeeffannoon qorannoo Geexee (2006) firiiwwan afwalaloo ayyaaneffanna ayyaana Ibsaa kormaaa maayii itti bahaman keessaa sirba ayyaana Ibsaa kormaaa aanaa Ada'aa Bargaa qofaaa, irratti xiyyeeffatte. Qorannoon kun immoo raawwii sirna ayyaana Ibsaa kormaa godina Shawaa dhihaa Aanaa Dirree Incinniitti kan gaggeeffameefi sirba ayyaana Ibsaa kormaa gofaa irratti kan xiyyeeffatu osoo hin taanne sirboota ayyaana kanatti sarbaman firiiwwan afwalaloo sirna raawwii ayyaana kana irratti faayyadan keessatti ilaalamaniiru. Kanaaf Geexeen walaloo sirba Ibsaa kormaaa qofa waan ilaalteef qorannoon kun immoo sirbarra darbee, raawwii sirna ayyaana Ibsaa kormaa ilaaluun isaa addaddummaa gudda qorannoo Geexee waliin qabaachuusaa kan mul'isudha.

BOQONNAA SADII: MALLEEN QORANNOO

Boqonnaa kana jalatti dhimmoonni xiyyeeffannoon ilaalamanii dhiyaatan kanneen akka dhiyaatina qorannoo, mala qorannoo, madda ragaalee, Adeemsa Funaansa Ragaalee, Filannoo Naannoo Qorannichaa, Filannoo Akaakuuwwan Ragaaleetu walduraa duuban dhiyaataniiru.

3.1 Dhiyaatina Qorannichaa

Mala qorannoo saayinsaawaa ta'een, walsimatee amala waliigalaa qorannichaa, bu'aa qorannichi argamsiisuuf deemuufi beekumsa qorannicha duuba jiru sana kan addeessudhaan, Kunis Hawaasa qorannichi irrattigeggeefame irratti kan xiyyeeffate yoota'uqorannoon kun qorannoo akkamtaati. Odeeffannoon qorannoo akkamtaatiin funaanamuun mala ibsaatiin akkadhiyaatu Dastaa (2013:29) Odeeffannoo argamee ragaan deeggaranii haalan ibsuun barbaachisa akkata'e niibsa. Meeshaaleen odeeffannoon ittiin funaanaman afgaaffii, dawwannaafi marii gareetti gargaaramuun, manguddoota: haadholii, jaarsolii, qeesota, hojjeeta waajira aadaafi Turiizimii Aanaa Dirree Incinnii irraa odeeffannoon maloota adda addaan funaanaman xiinxalamanii dhiyaataniiru.

Odeeffannoowwan argaman kun immoo kaayyoo gooree qorannichaa bu'uura godhachuun haala walitti dhufeenya qabaniin walitti fiduun tokko tokkoo isaanii gosa gosaan adda baasuun qofa qofaatti walitti gurmaa'aniiragaalee argaman bifa barreeffamaatiin suuraan deeggaranii ibsamanii jiru. Kunis alduree raawwii sirna ayyana Ibsaa kormaa, yeroo raawwiifi erga ayyaanni Ibsaa kormaa ayyaaneffatamee boodas dhugeeffannoo ayyaanni kun aanaa Dirree Incinnii keessatti qabugama hawaasdinagdeetiin, aadaa, duudhaa, safuubarsiisuutiin ayyaanni Ibsaa kormaa qabu addeeffamaniiru. Walumaagalatti odeeffannoo gosa gosaan guramanii barreeffamaan qindaa'an kun xiinxalamanii, hiikni itti kennamee yaada haayyotaattin deegaramanii boqonnaa itti aanuu keessatti dhiyaataniiru.

3.2 Akkamtaa: Mala Qorannoon kun dhimma itti ba'e

Qorannoon tokko gaggeessuuf malleen qorannoon ittigeggeeffamu, murteessuun barbaachisaa dha. Qorattittinis qorannoo akkamtaa fayyadamtee jirti. Cersweel (2007:40)

“we conducte qualitative research because we need acomplex, detailed understanding of the issue by talking dirctily with people going to their homes or place of work and allowing to tell the stories what we have read in literature”

Yaada kana irraa waanti hubatamu, qorannoon akkamtaa kan geggeeffamu dhimma tokko irratti hubannoo gadifageenyaa argachuufidha. qorattuun sababni mala kana filateefis raawwii sirni ayyaana Ibsaa kormaa gadifageenyaan xiinxaluuf waan gargaaruufidha. Kanaaf qorattuun bakka odeeffatoonni jiran deemuun: afgaaffii, daawwannaafi marii gareetti fayyamtee, odeeffannoo barbaadu sana afaaniin gaafatee yookiin gurraan dhaggeeffattee odeeffannoo isaan afwalaloofi hololoon kennan sana barreessuun qabachuun, sagalee waraabuun, suuraa kaasuun ergasassabbatteenbooda ergaa duuba isaa jiru xiinxalteejirti. Maloota qorannoo jiran keessaa qorannoon kana keessatti kan dhimma itti bahame mala ibsaati. Odeeffannoon maloota funaansa ragaalee adda addaan finaaman seeca'uun, tokko tokkoon sirriitti ibsuuf malli kun mijataa waan ta'eef qorattuun itti qargaaramteetti. Kanaafuu qorattuun bakka odeeffatoonni jiran deemuun odeeffannoowwan kaayyoo qorannoo ishee cimsan erga funaantee, booda, oddeeffannoo ragaa irraa argame tokko tokkoon ibsitee jirti. Addunyaan (2011:60) irratti yoo ibsuu “malli akkamtaa, haala jiruufi jireenya hawaasichaa ykn amala hawaasichaa sanaa akkaataafi bifa inni inni qabu ibsa. Kanaafuu sirni raawwii ayyaana Ibsaa kormaa irratti raawwatan adda baasee xiinxaluuf malli kun mijataadha.

Qorannoon kun akkamtaadha. Malli isaa immoo mala ibsaa/ descriptive methode adeemsiifame. Sirni raawwii ayyaana kana akkamitti, maaliif, eessatti, yoom eenyuun, gaggeeffamaa? Gufuuwwan sirni ayyaana kanaa akka hin raawwanne godhan maalfaadhaa? Jijjiiramoonni ayyaana ayyaaneffachuu irratti mul'ataniifi sababoota isaamaalii? Ka'umsi, kaayyoon, malli argannoon, xumurri, ittifufiinsi ayyaannichaa, malta'isi isaa hoo maalta'aa? Gaaffilee kanneeniif gadi fageenyaan xinxalamanii qorannoo kanaan deebii gahaa akka argatan taasisuun keessatti, innis namoota waa'ee ayyaanna Ibsaa kormaa beekan qaamaan bira deemuun afgaaffii dhiyeessuun, bakkaa ayyaanichitti ayyaaneffatamu deemeen daawaadheen, mariigareetiin wantoota xiyyeeffannoo barbaadan kanneen akka moggasa maqaa ayyaana kanaa fi garaagarummaa sirna ayyaaneffannaa ayyaana kana kan hordoftoonnii amantii Ortodoksiifi waaqeffatoota giddutti mul'atanii adda baasuuf marii

gareetti dhimma bahe.sassabachuun wantoonni qorannoo kana keessatti raawwataman hundaa jechaan addeessuun waan raawwaateef mala akkamtaatti dhimma bahuun kan dalagameedha.

3.3 Mala iddattoo

Kaayyoon qorannoo kanaa akka akeekametti galmaan geessisuu danda’u, jettee qorattuun akka madda raga tokkoffaatti kan dhimma itti baate: Hawaasa sirna raawwii ayyaana Ibsaa kormaaa irratti qooda fudhachaa turaniifi maanguddoota, hawwaan sirna raawwii ayyaana Ibsaa kormaaa irratti hubannoo qaban filachuu irraati xiyyeeffate. Dastaa (2013:132) Trochim (2006) wabeeffachuun yoo ibsu “Iddattoo filachuun adeemsa jamaa tokko keessaa odeeffannoo argachuudhaan waan ta’eef, namoota yookiin qaamota jamaa sanaa fudhatanii itti fayyadamuudha” jedhe. Kanaaf qorattuun Hawaasa aanaa Dirree Incinnii keessaa jaarsolii, ogeeyyii waajira aadaafi turiizimii, dubartoota (haawwan) sirna raawwii ayyaana kanaa irratti hubannoo gahaa qaban irraa odeeffannoo sassaabatteetti. Namoonni filataaman kun haawasa Aanaa Dirree Incinnii bakka bu’anii ibsuu danda’u jettee waan yaaddeefiidha. Haaluma kanaan qorattittiin Hawaasa Aanaa Dirree Incinnii keessaa namoota maalummaafi raawwii sirna ayyaana Ibsaa kormaa namoota beekan, hojjeetoota waajira Aadaafi Turiizimii, haawasichuma adda addaa baafattee itti fayyadamteetti. Kanaafuu iddatteessu mitcarraa keessaa tokko kan ta’e, iddateessuu akkaayyootti fayyadamte. Sababni fayyaadama kanaas namoonni marti maalummaa ayyaanichaa irratti hubannoo walqixa hinqaban kanaafuu namoota faayidaafi raawwii sirna ayyaana Ibsaa kormaa irratti muuxxannoo ayyaaneffachuu qaban yoo guurratte bu’aa qabeessa ta’a jettee waan yaaddeef mala kanatti dhimma baateetti. Qorattuun namoota sirna raawwii ayyaana Ibsaa kormaa irratti hubannoo qaban, itti fufinsaa ayyaaneffataa turan keessaa: Haadholii jaha guyyaa 13-22/1/2008, Jaarsolii kudhan 9-231/08 fi Ittigaafatamaa Waajira Aadaafi Turiizimii guyyaa 12-14/1/2008, Gaggeessitoota manneen amantii lamaafi ittiingaafatamaa 15-17/1/2008 akkayyoo qorannoo isheetti gaaffilee banaa ta’an gaaffachuunfi marii garee gaggeessuun iddatteffateetti.

3.4 Adeemsa Funaansa Ragaalee

Qorattuun qorannoo mata duree “Xiinxala Raawwii Sirna Ayyaana Ibsaa kormaa jedhu irratti qorannoo geggeessuuf Muummee Afaan Oromoo Og-barruufi fookilooriitti galchitee erga mirkanaa’eefii, gorsaa ishee faana walarguun adeemsa hojii qorannoo kanaa itti eegaltu irratti mari’atee, kallattii erga qabatteen booda, Muummee kana irraa xalayaa deeggersaa qabaachuun gara Aanaa qorannoon itti gaggeeffametti deebitee, xalayaa fudhatte sana waajira Aadaafi Turiizimii Aanaa Dirree Incinnii geessite. Xalayichaa irratti hundaa’uun akka deegarsi gandoota adda addaatti barreeffamuuf gaafatte, waajirri kunis maanguddota raawwii sirna ayyaana kanaa sirriitti beekan, itti fufiinsa ayyaana kan ayyaaneffatan kallattiishee qabsiisuun bakka iddateeffatame sana irratti hundaa’uun xalayaa deegarsaa qorattittiif barreessan. Duraan dursitee qorattuun yaaxinoota garaagaraa barbaachisan, kaayyoo qorannoo ishee galmaan gahan jettee kan yaaddee, Hawaasa qorannoon kun irratti xiyyeeffatu irratti hundaa’uun of murteessuun dubbisteetti. Ragaaleen kaayyoo hojii qorannoo kanaa galmaan gahuuf qorattuun kun itti fayyadamte odeeffannoo madda raga duraa yoota;u, kunis Hawaasa Aanaa Dirree Incinnii keessa namoota sirna raawwii ayyaana Ibsaa kormaa beekaniif, dachee ulfinaa irratti ayyaaneffataniifi waa’ee sirna raawwii ayyaana Ibsaa kormaa irratti hubannoo qaban jettee waan yaaddeef irratti xiyyeeffateetti.

Adeemsa kana raawwachuuf immoo afgaaffii, daawwannaa fi marii gareetiin haala sirni raawwii ayyaana Ibsaa kormaa, faayidaa sirni raawwii ayyaana Ibsaa kormaa qabu, jijjiiramoota sirna raawwii ayyaana Ibsaa kormaa irratti mul’atan fi sirna keessa lufee ayyaaneffatamu sirriitti qindeessuuf meeshaaleen odeeffatoota irraa odeeffannoon ittiin guuramanis: dijiital kaameeraa, sagalee waraabduu, Vidiyoon kan waraaba yeroo sirni raawwii ayyaana Ibsaa kormaa ayyaaneffatamaa jirutti : yammuu waliin qalataniis hiratan, yeroowaliin guban, dhibaafatan, yeroo waliin tifikatan sagalee waraabuun suuraaleen kaayyoo qorannoo kanaaf barbaachisoo ta’an kaasuun xiinxala keessatti daran dhugeeffannoo isaan qaban waliin tokko tokkoon ibsiteetti.

3.5 Filannoo Naannoo Qorannichaa

Namni qorannoo gaggeessu tokko akkuma mataduree humna qabuun dangeffatee filatu naannoo qorannoon itti gaggeeffamu illee akkasuma dangeffamaadha. Kanumaan wal qabisiisuun hojii qorannoo kana keessattis odeeffannoo barbaadamu argachuuf: bu'uurri filannoo naannoo qorannoo kanaa bakka dhaloota koo waan ta'eef bakkaafi nama illee waanan beekuuf odeeffannoo gahaa argachuuf aanaa dirree incinnii filadhe. Gandoota aanaan kun qabu keessaa: gandoonni filataman: Biloo Abbayyii, Bolaa Roggee, Ajoo Qarsaa, Gaamoo Gamballaa, Waldoo Hindhee, Buuyamaa Dalfoo Kana malees sirni kabaja ayyaana Ibsaa kormaa bakkee kanatti sirriitti waan raawatamaa tureefi amalee waan jiruuf odeeffannoo barbaachisoo ta'an nan argadha jedhen filadheeni. Akkasumas Maanguddoota buleeyyii ta'anii keessaa namoota sirna raawwii ayyaana gubaa birraa sirriitti beekan filachuun. Mala kaayyefataadhaan hirmaatonni hirmaataniiru.

3.6 Malleen Odeeffannoon Ittiin Funaaname

Qorannoo kana daran akka milkaa'uuf funaansi ragaalee hinkoo (gahee) ol'aanaa qaba. Addunyaa (2011:64) dhimma kana haala armaangadiitiin ibse. "Odeeffannoon gaaffilee 'akkam' jedhan deebisan: afgaaffii, xiyyeeffannoo marii garee, daawwannaafi wkkf gaggeessuun funaanamu. Kana malees malleen kunniin akkaayyoofi yoomeessa ittigaggeeffaman qabu. Haata'umalee haala kan mijeeffatu qorataadha" jedhe. Kanuma bu'uura godhachuun qorannoo kana keessatti kan maayii itti baahame Afgaaffii, daawwannaan, mariigareetiin odeeffannoowwan argaman keessaa ragaalee namoota odeeffannoo kennanii, ragaalee suroota bu'uura ta'anii, waraabbii sagaleetiin wantoota bu'uura hojii kanaa ta'uu danda'an ofharkaa qaba. Odeeffannoowwan meeshaalee funaansa ragaalee kanneeniin funaanama tokko tokkoon akka armaan gadiitti dhiyeessiteetti.

3.6.1 Af-gaaffii

Afgaaffiin adeemsa gaaffilee banamoo ta'an namoota muraasaf afaaniin dhiyaatanii odeeffannoon kan ittiin guuramuudha kunis qorannicha milkeessuuf iddoo guddaa qaba. Dastaa (2002:84) yoo ibsu, "mala kana kan fayyadamnuuf inni duraa gama cimina isaatiin fayyadamuudhaan inni biroon immoo odeeffannoo malleen birootiin argachuun rakkisaa

ta'an mala kanaan fayyadamuu dandeenya. Inni sadaffan mala kana yammuu gargaaramnutti malleen birootiin odeeffannoo argamans mirkaneeffachuuf baay'ee nugargaara jedhe. Ittidabalees qorattuufi odeeffatoonni kallattiin walarganii odeeffannoo barbaachisaa ta'e, fudhateetti. Yaaduma kana ilaalchisee Cresweel (2007:181) *"Interviews the researcher conducts faceto face inter view"* sababni qorattuun kun meeshaalee ragaalee kana fayyadamteefis odeeffatoota baay'ee isaanii dubbisuuf barreessuun waan hin mijaaneef kallattiin odeeffatootatti dhiyaatee, odeeffannoo qorannoo ishee galmaan naaf gahu jettee yaadde ifaaf ifatti gaafatee deebii argatte waraabbii fi barreeffamaan sassaabachuu waan dandeessuuf itti gargaaramteetti. Haaluma kanaan odeeffatoonni waan kanaan dura beekan, raawwatan, arganiifi dhagahan akka ibsaniif gaaffilee banaa kan sirna raawwii ayyaana Ibsaa kormatiin walqabatan qopheessuun namoota akka kaayyootti filataman abbootii namoota kudhan, Qeessota lama, Haadholii jahafi Itti Gaafatama Waajira Aadaafi Turizimii Aanaa Dirree Incinnii bira deemtee gaaffilee afaaniin gaafatee deebii isaanii deebii isaanii afwalaloofi hololoodhaan kennan: dijiitaal kaameeratti fayyadamuun, sagalee waraabbachuun wantota ifa isheef hin ta'iin immoo yaadannoo qabachuun, irra deebitee gaafatee odeeffannoo sassaabatteetti. Kunis kan raawwate Hawaasa baadiyaafi magaalaa Aanaa Dirree Incinnii keessatti yoota'u mana jireenyaafi bakka ayyaaneffatanitti, waajira deemuun amala gaariin ittidhiyaatee kaayyoo qorannoo daran ibsuun erga mariisiftee booda beellama qabachuun, guyyaa beellamaatti meeshaalee barbaachisan qabaachuun deemtee odeeffannoo barbaachisa guurratteetti.

3.6.2 Ilaalaa Hirmaachuu (Daawwannaa)

Daawwannaan adeemsa qorattuun tokko odeeffanno qabatamaa argachuuf kallattiidhaan ilaaluun yookiin dhageeffachuundhaan yaada isaa kan fudhatan, waraabataniidha. Qorannoo guutuu ta'e tokko geggeessuuf bu'aa barbaadame bira gahuuf ragaa karaa afgaaffiitiin odeeffannoo kennitoota irraa argamu qofaa isaatti gaha miti. Sababa kanaaf qorattuun raga qorannoo ishee cimsuuf jecha dursa Hawaasa Aanaa Dirree Incinnii bira deemuun raawwii sirna ayyaana Ibsaa kormaa kallattiin dachee ulfinaa irratti ayyaaneffatame sirritti dhaggeeffachuun dijiital kaameeraa, fayyadamuun sagalee waraabuun suuraa kaasuun odeeffannoon sassaabatteetti. Bakkifi yeroon ayyaanni Ibsaa kormaa itti ayyaaneffatamu aadaa, safuu, dhugeeffannoofi afaan Hawaasa Oromoo Aanaa Dirree Incinniitti dachee

ulfinaa irratti hoomaraa dhaabuun, ibsaa hidhuun, gubuun, dhibaafachuun, jabaa muruun raawwaachun akkuma jiru, ordoftoonni amantii Ortodoksiis ayyaana kana amantiin walitti hidhuun niayyaanneeffatu yeroo sirni kun raawwatu qorattuun kallattiin irratti hirmaachuudhaan sirna gubaa beetakiristaaniitti raawwatee irraas sagalee waraabuun faarsa ayyaana kanatti farfatan waraabun wanta ifa hin taane qeesota gaafachuun oddeeffannoo barbaachisaa ta'e sassaabbateetti.

3.6.3 Marii Garee

Meeshaaleen Odeeffannoon ittin funaanaman inni sadaffan qorannoo kana keessatti dhimma itti bahame marii gareeti. Kunis, qorannoo kana keessatti yeroo odeeffannoon afgaaffiifi daawwannaadhaan funaanaman yaadolee hin hubatamne tokko tokko addan baafachuudhaafi ragaalee armaan olii lamaan gabbisuuf kan qophaa'ee dhiyaateedha. Mariin garee odeeffannoo Hawaasa irraa funaanuudhaaf faayidaa guddaa qaba kunis, kallattiidhaan gaafatamaafi gaafata gidduutti waan raawwaatuuf yaada ifa hintanne irra deebi'anii gaafachuuf illee carraa bal'aa qaba. Mariin gareef gaaffiin hubannoo gadifageenyaafi mariisisaata'e, hirmaatotaaf yookiin mari'atootaaf qophaa'ee bakka gaafattuufi gaafatamtoon jiranitti kan adeemsifamedha. Haaluma kanaan namoota afgaaffii irratti hirmaatan maanguddoota raawwii sirna ayyaana kanaa sirriitti beekan, mala iddateessuu mitcarraatiin fayyadamuun qorattuun namoota torba filatteetti hirmaachisuun, isaan keessaas: dhiira afuriifi dubartoota sadi mariisifteetti. Sababani lakkofsi miseensa garee walcaaleef dubartiin tokko marii kanaaf filatamtee sababi harcaatti uumteef maanguddootan bakka buusuun marii gaggeessiteetti.

BOQONNAA AFUR: XIINXALARAGAALEE

Boqonnaa kana keessatti raawwii sirna ayyaana Ibsaa kormaa Maalummaa Ayyaana Ibsaa kormaa, aldureeayyaannichaa, yeroo raawwiifi ayyaannicha booda gochaalee raawwatamantu walduraa duuban dhiyaate Faayida sirna raawwii ayyaana Ibsaa kormaa uummataaf qabu fi dhugeeffannoon hawaasni ayyaana kana waliin qabu ayyaanni kun irraatti mul’ataniifi sababoota addan baasuuf odeeffannoowwan afgaaffii, daawannaafi marii garee irraa sassabaman qalbiitiin ilaalamanii xiinxalamaniiru.

4.1 Ayyaana Ibsaa kormaa

Ayyaanni kun uummataa Aanaa Dirree Incinni biratti dhugeeffannoo bal’aa akka qabuufi Dhahaa ilaalachuun akka Aanaa kanatti ‘walqaa’ bu’uureffachuun kan ayyaaneffatamu yoota’u, Ayyaanni kun Aanaa kanatti booqaa birraa, am Ibsaa kormaa, ‘Ibsaa kormaa’ jedhamee beekama. Irracaalatti ‘ibsaa korma’ jedhamee waamama. Kana malee umurii ilma namaa illee ayyaana kanaan lakaawama. Fakkeenyaaf maanguddoon tokko waggaan saanii sadeetama yoota’e, Ibsaa kormaa sadeetama baasan jedhama malee yeroo baay’ee umuriin isaa sadeetama hinjedhamu. Kanaaf aanaa kanatti umuriinillee ayyaana kanaan lakkaawama. Akkasumas hirmaatoota ayyaana kanaa kanta’anis; Manguddoota ,dargaggeesa, ga’eesa, ijoollee, beerri kalaalee, dubartoonni, durbi qarree illee ayyaana kana irratti hirmaatootadha. Hundi isaanii iyyuu gahee mataa isaanii qabu. Afgaaffii 17-01-08 Iddoosaa Malkaafi Badhaadhii Cibsaa odeeffannoo armaan olii kennaniiru.

4.2 Yoomeessa Ayyaana Ibsaa kormaa

Ayyaanni kun ganna bacaqii (furda gannaa) keessa bahuun booqaa birraatti yeroo ce’uun baatii Fulbaanaa keessa guyyaa kudha shanii amma guyyaa kudha torbaatti kan ayyaaneffatamuudha. Ayyaanni kun waggaatti altokkoyoo ta’u ayyaana ibidda jedhamee beekama. Akka dhahaa Oromootti baatiin fulbaanaa seenee gafaa guyyaa lammaffaa immoo ibidda ijoolleetti ijoollee qofatu ibsaa kan ibsa. Kanamalees akkaataa walitti dhiyeenya manaatiin bakka tokkotti gubuun waaqa galateeffatu. Bakki ayyaanni kun itti ayyaaneffatamus akka Aanaa kanaatti dachee ulfinaa mijjirii (abdaarii) raawwatamaa ture. Yaroo ammaa garuu beetaa kiristaaniitti yaadannoo fannoo gooftaa jechuun kaayyoo,

qabiyyee, dhugeeffannoofi yoomeessa abdaariitti raawwatamuun faaallaa beeta kiristaanitti ayyaaneffatama. Afgaaffii 16-01-08 Toleeraa Malkaafi Iddoosaa Malkaa yaada armaan olii himaniiru.

4.3 Hirmaatota Ayyaana Ibsaa kormaa.

Ayyaaneffata ayyaana Ibsaa kormaa keessatti warreen qooda fudhatan, kanneen akka Maanguddootaa, ga'eesotaa, dargaggeessa, beeran, dubartoota, durba, ijoollee, daa'imanni hundu ayyaana kana ayyaaneffachuuf hirmaatotadha. Kanamalees namoonni Hawaasa keessatti kenna adda addaa qabachuun beekaman kanneen akka Ayyaantuu, Abbaa Gadaa, Abbaa Bokkuu Jaarsa Biyyaa fi kanneen hafan biroon ayyaana kana irratti addadurummaan irratti hirmaatu. Haata'umalee gaheen hojii ayyaaneffata kanaa irratti qaban garaagarummaa qaba. Kana jechuunis durbi qarree ayyaana kanatti 'walqanii' yoo qopheessitu, dargaggeessi immoo kochee dhiyeessa. Yeroo amma garuu dhaloonni qubee qaroominaan walqabsiisuun, barnoota jechuun, aadaafi amantii walitti hidhuun hirmaatonni ayyaana Ibsaa kormaa hir'achuun gara baduutti deemaa jiru. Garuu maanduddoota buleeyyii biratti akkuma duriitti uffannaa eegachuun irreessa muka uumamaa daraaru, hindhee jedhamu irraa futoksuun mijjiriitti, jaba irratti irreeffachuun uuma keenya kadhatu. Afgaaffii 20-01-08 dhiyaateen Leejjisaa Waldeefi Tuujubaa Magarsaa yaada asii olii kana kennaniiru.

4.4 Adeemsa Raawwii Sirna Ayyaana Ibsaa kormaa

Ayyaanonni adda addaa adeemsa keessa lufanii ayyaaneffataman kan mataa isaanii qabu Kana malees wantota irratti xiyyeeffatamaniifi yoomeessa mataa isaanii qabu. Ayyaanni ibsa kormaas adeemsa keessa lufee ayyaaneffatamu qaba. Adeemsonni kunneen immoo karaalee bu'uura ta'an sadi of keessatti ammatu. Afgaaffii 16-01-08 Bayyanaa Dirribaa. Isaanis alduree ayyaanichaa, yeroo ayyaaneffannaa ayyaannichaa, erga ayyaaneffatamee booda sirnoonni raawwatamantu walduraa duubaan asii gaditti dhiyaata.

4.4.1 Alduree Raawwii Sirna Ayyaana Ibsaa kormaa

Dhugeeffannoon ayyaana Ibsaa kormaatiin walqabatee Aanaa Dirree Incinnii jiru bal'aadha. Fakkeenyaaf: Ayyaana kana dura: Mooraa horii haareessuun horiin darabaa turan gara qe'eetti deebisuu, kormi cimaada kenname deebisanii galchuu, ateetee bulfachuun ittuma

fufanii dhiyaana Ibsaa kormaa warra ittala kadhimmamtee jirtuu geessuu, dhahaa ilaalachuun ayyaa abbaa kennachuun, Ibsaa kormaatti ulmaa bahama. Intalaa heerumtee jirtuuf maatiin cuuphata, mi'eessituu, dakuu midhaan addaaddaa ayyaana kana torbee tokko dursuun gara mana isheetti geessuuf. Afgaaffii 14-01-08 Kumalee Abdoo fi 16-01-08 Badhaaahii Cibsaa yaada kana kennaniiru.

4.4.1.1 Jaarsummaan namoota wal dhaban jala bultii ayyaananichaatti haraarsan

Dawwannaa 14-1-08 taasifameen Namoota daangaa irratti waldhaban mana Bayyanaa Dirrbaatti: Damasaa Magarsaafi Toleeraa Malkaa walitti araarsuun garaa waldhabe tokko gochuuf immoo biqila qamasiisuun haaloo tokko malee garaa guutuun kakatanii araaramaniiru. Haala jiru mirkaneeffachuuf suuraa armaan gadii ilaaluun ni danda'ama.

Suuraa1: Namoota araarsuu jaarsummaa taa'ame` mul'isu

Uummanni Oromoo Aanaa Dirree Incinnii durumaa eegalee waldhabbii Hawaasa gidduutti, ollaa biratti fi iddoo adda addaa keessatti haa ta'u malee ibsa kormaa irratti walii gagatee uummatan naannoo kanaattin rakkoo walitti bu'insaa malli ittin furaa turan fi furaa jiran jaarsummaa jedhama. Jaarsummaan eebbaan eegala, eebbaan xumurama. Akka Aanaa Dirree Incinnitti jaarsummaa iddoon itti ta'amu: mana angafaa, mijjirii, mukoota uumamaa daraaran jalatti raawwatama. Osoo walii hoodanii Ibsaa kormaa ooluun Hawaasa Aanaa Dirree Incinnii biratti wanta cigaasisaa dha. Haata'u malee rakkooleen furaman kunneen sadarkaa qabu. Sababni isaas yoo gumaa fa'aa ta'e sirna keessa darbee araarri raawwatu

waan jiruuf ammaa ammatti rakkoo furamu waan hin taaneef kanneen akkasii dabalachuun dirqama miti (Daawwannaa 14-01-08) gaggeeffameefi afgaaffii jaarsotaaf dhiyaateen, Ayyaana Ibsaa kormaa dura namoota daarii lafaa irratti walitti bu'an walitti araarsaniiru. Manguddoonni jaarsumaa oolani manaa sanatti yammuu galan wayyaa ufatanii oolan manatti galanii ofirraa baasuun hurgufatu. Kun immoo cubbuun akka dhala saanitti hin dabareef ofiisaaniitiifis galgalli akka hinbadnefi ergaa namni jaarsummaa irratti hirmaatu of eeggannoo guddaa akka taasisu ittiin dabarsuuf gahee ol'aanaa qaba (Afgaaffii:17, 19-01-08) Hirphasaa Tarreessaafi Bayyanaa Dirribaa yaada armaan olii ibsaniiru.

4.4.1.2 Ayyaana Ibsaa kormaa jala facaafannaa raawwatame

Akka (Daawwannaan gaafa 13-01-08) gaggeeffameefi afgaaffiin dubartootaaf dhiyaate ibsuutti, Facaafannaan ayyaana Ibsaa kormaa jala faacaafatamu dhugeeffannoo itti aanee jiru qaba.waaqa, naaga nuuf kennitee, alaa mana sa'aa nama koo nagaatti naaf eegdee galatoomi, cabbii ammaa, bakakkaa, balaa tasa nu oolchitee, ganna gurraacha nu bastee, Ibsaa kormaa nu oofkalchi jechuun gara samiitti cuuphata marqaa gidduutti nam'ee jiru harka lamaan cuphachuun gara lafattis, lafa jiraa, du'aa baatuu waan sirra facaasanne magarsitu waan hundaan nu dandeesse gara bal'eettii koo galatoomi jechuun sana booda ofiif kokkeetti of facaafachuun umurii naaf dabalii kan baranaan nageese bara dhuufun naga'i, mortuun, dhortuu, mataa koo, maatii koo, maasii koo hindanda'iin jechuun erga facaaffatanii immoo durboota qarreetti facaasuun eebbisu.

Akka itti aanutti itti fufa: jiidhi, safuu beeki, qee'ee jiidhaa sitti haa qabu, qacceen kee haa dheeratu, intala baraa hin ta'iin, intala aadaa beektu, safuu eegdu ta,'i jechuun lubbuu durboota hin heerumnetti facaasuun eebbisu. facaasaatti maayii ba'uun samii fi lafaa kan dirirsee waaqa, waan qaban akka waan mataa isaaf deebisuutti fudhachuun waaqatti olfacaafachuun, dacheetti gadi facaassun tartiibaa raawwii facaafannaa eeguun dhaamsa dabarfachuun, kun immoo gama aadaatiin durbi safuu beektee, mataa ishii eegattee akka maqaa ishiifi maatii ishii kabachiiftuuf hinkoo ol'aanaa qaba (Afgaaffii 15-01-08) gaggeeffameen yadaa armaan olii Lalisee Dirribaa, Kumalee Abdoofi Seenaa Fufaa ibsaniiru. Dabalataan wanta ibsame mirkaneeffachuuf Suuraa armaan gadii ilaaluun nidanda'ama.

Suuraa2: Sirna facaafannaa raawwatame kan mul'isu.

4.4.1.3 Jala bultii Ayyaana Ibsaa kormaatti Buna qaalame.

Akka odeeffatoonni jedhanitti, buna qalaa yoomeessa adda addaa keessatti qophaa'a. Haaluma kanaan raawwii sirna Ayyaana kanaatis dhugeeffannoon bunni qalamuuf:saawwan ayyaana kana jala dhalan akka bofni hiniddineef, loon akka hinbanneef, gaana cirrii ariisaan haphee akka ta'uuf, saani irra haa bultu, waatiin jala haa bultu jechuun buna qalamee, gabatee buna qalaatti nam'ee qubaan cuuphuun afaan gabatee buna qalaa irra naannessuun, naanna'ee galuu malee, naanna'ee baduunu oolchi, hamaa afaanwalankaaksi, jechuun akka milkaa'insi hormaataa itti fufuuf dhugeeffannoo ta'udha (Afgaaffii 19-01-08) Leejjisaa Waldeefi Tuujubaa Magarsaa yaada armaan olii kennaniiru. Dabalataan suuraan kanatti aanee jira.

Suuraa3: Sirna buna qalaa Ayyaana Ibsaa kormaatti qalame mul'isu.

Kana malees Ayyaana kana irratti namni qofti qufee kan gammadu osoo hin taane horiin illee lafa isaaniif kaleeffamaa ture ‘kalooIbsaa kormaa’ jedhamu, dheeduu kan eegalan ayyaana kanati .kanamalees ayyaana Ibsaa kormaatti kormi bahee ala hinbulu. Sangaan cimaada kenname, ameessi qixxee kenname kormii leejumaaf kenname walumaa galatti horiin qee’ee namaa biroo/ ollaa jiran marti gara mooraa isaanii duriitti deebi’u. Hawaasni aanaa kanaa horiidhaaf kabaja guddaafi dhugeeffannoo bal’aa kenna.kabaja beeladootaaf qaban mul’isuufis: afoola‘namni loon hinqabne namaqulaa deemu, namni sa’a qabu; faltii sa’aa hinbaqatu’ jedhu qabu. Akkasumas aanaa kanatti namni loon horsiisee baay’inni loonii kuma gaafa guutan loowwan sana keessaa tokko qaluun garaacha uffata. Ebeluun garaacha uffateen akka aanaa kanatti maqaa guddaadha. Afgaaffii 199-01-08 Leejjisaa Waldee yaada Kana addeessaniiru.

4.4.2 Yeroo Ayyaaneffannaa Ayyaana Ibsaa kormaa

Kutaa kana keessatti, Ayyaaneffannaan ayyaana kana irratti dhugeeffannoowwan bal’aa muuxannoo jiruufi jireenyaa barsiisuu irratti anniisa cimaa qabantu walduraa duubaan dhiyaate.

4.4.2.1 Jabaa Ayyaana Ibsaa kormaatti muramee badaa ibiddaa kaawame

Ayyaana kana sababeeffachuun Aanaa Dirree incinniiti, Fulbaana gaafa guyyaa kudha shanii jabaa murama. Gosti mukoota jabaaf ta’anii mukeen uumamaa daraaran kan akka Somboo, Soolee, Daannisa, Makkaniisa, Anfaara, Mi’eessaafi w,k,f faa’a irraa murama. Namni jabaa murus abbaafedhe osoo hin taane, dhugeeffannoo qaba. Kanaaf namni jabaa muru, Abbaa Qe’ee yoo abbaan qe’ee hin jiru yoo ta’e immoo, ilma angafatu jabaa Ibsaa kormaa kana muruu danda’a. Guyyaan kun akka aanaa kanaatti ‘carqoos’guyyaaqalma jedhamee beekama (Afgaaffii15-01-08)fi (Daawwannaa16-01-08) taasifameen odeeffannoo argameedha. Hinbullee Maadessaa dabalataan jabaa muramee ibidda keessatti dhugeeffannoon irratti ta’e suuraa asiigadiirra ilaaluun nidanda’ama.

Suuraa4: Jabaa Ayyaana Ibsaa kormaatti Badaa Ibiddaa keessa kaawwame mul'isu

Aanaa Dirree Incinnii Ayyaana Ibsaa kormaa ayyaaneffachuuf jabaa muruun dhugeeffannoo cimaa ittin addeeffama. Kanaaf jabicha irraatti irreeffachuun foon hiratanii manatti galan irraa kutuun abbaan mana jabichaa irra buusuun, aannan, farsoo oromoofi daadhii jabaa irratti dhibaaffachuun jabaa deegaa, jabaa beelaa, jabaatee nutti hindhufiin, nu oolchi jedhan akkasumas ibiddaa hamaan nutti qabsiisuuf yaalu nurra qabi. jechuun jabaa muka uumamaa jiidhaa irraa murame kana irratti jabaataa ilmaa, jabaa kormaa, jabaa irree nuuf kenni jechuun, ittiin waaqa isaanii kadhahan. jabaan kunis yeroo dheeraa dhaaf badaa ibiddaa keessaa turuu danda'a (Afgaaffii 22-01-08) Lalisee Dirribaa.

4.4.2.2 Muudaa Ayyaana Ibsaa kormaa baasuu irratti raawwatame

Muudaan yoomeessa garaagaraa keessatti Hawaasa oromoo keessatti gochaa raawwatuufi dhugeeffannoo adda addaatiif kan maayiin itti bahamuudha. Fakkeenyaaf gaa'ila irratti, sirna gadaa irratti angoo waljijjiiruuf, sirna raawwii ayyaana Ibsaa kormaatti, ateeteefi ayyaaneeffannaa biroo irratti sirni muudaani raawwata. Kanaaf muudaan oromoo biratti yoomeessa garaagaraa keessatti baayyee barbaachisaa fi sirna beekamaa ta'uu isaati kanumaan walqabatee ayyaana Ibsaa kormaaa irrattis sirni kun hedduu beekamaa ta'uu

isaati. Yoomeessaafi qabiyyee irraatti addaa addummaan ni mul'ata. Kana jechuu yeroon raawwii fi bakki gochi muudaa ayyaana Ibsaa kormaaafi mudaan yeroo da'umsaa, yeroo jila gadaa raawwatu garaagarummaa qaba. Akkasumas qabiyyeen muudaa deessuu, ayyaana ammas qalaa jila gadaa irratti qabatu adda addaaqaba. Muudaan Waaqeffataa Oromoo birratti bakka guddaa qaba. Sirna cimaa jaatanii mataa isaa qabu Muudaan hiika lama of keessaa qaba. Inni duraa, galateeffannaa ittiin ibsachuufi eebba badhaadhina, mirgisuu argachuu agarsiisa. kan biroo immoo Sirna bulchinsa gadaa keessatti qondaalota Gadaa aangeessuu, mirkanneesuufi hayyoomsuu agarsiisuuf oola, Yoomeessa garaagaraa keessatti gochaa raawwatudha. Dirribii Damusee (2012: 254-255). Muudaa yeroo ayyaaneeffannaa ayyaana ibsa kormaa Ibsaan osoo hin ba'iin dura dubartiin (haati manaa abbaa manaa ishii, ijoollee, hangafaa hanga qixisuutti adda isaanii dhaadhaan asii olee muuddi. Yeroo muuddus bahaa galatti alaa manatti adda argadhaa! diinni keessan adda keessan hin danda'iin deemaa mirga argadhaa , dubbadhaa dhugaa argadhaa, hojjedhaa, milkaa'aafi w.k.f jechuun eebbisittee mudde. (Daawwannaa 16-01-08) taasifameen. Dabaalataan suurri dhimma kana mul'usu kanaa gaditti argama.

Suuraa5: Sirna Muudaa ayyaana ibsa kormaatti raawwate kan mul'isu

4.4.2.3 Ibidda Qabsiistuu Irraa Gara Ibsaa kormaatti Qabachaa jiru mul'isu

Aanaa Dirree Incinniitti ibsaan baay'ina dhiirota mana keessa jiraniin leemana qaqa'isuun akka qabachuuf toluutti qohaa'ee, gaafa Fulbaana kudha jahaa galgala erga saanni namni guyyaa dhimma adda addaa irratti boba'uun oolan galgala gala sooressatti bakka tokkotti erga walitti qabamanii:haati manaa qabsiiftuu qabsiifti abbaan manaa immoo Ibsaa kormaa isaa hoomara mijjiriitti dhaabatte deemutti qabsiiftuu irraa qabsiifate. Ilmi angafni itti fufee qabsiifate (Daawwannaa 16-01-08) raawwateen odeeffannoo argamedha.

Suuraa6: Ibidda qabsiiftuu irraa gara Ibsaa kormaatti qabate mul'isu

4.4.2.4 Dhugeeffannoo Ibsaa kormaatiin Raawwatamu

Ayyaana kanatti dhugeeffannoon Ibsaa kormaatiin aannichatti taasifamu baay'ee bal'aadha. Isaan keessaa warreen bu'uura ta'an kormi bahee ala hin bulu, galgala gala sooressatti erga namnifi saani marti walga'ee ibsaa qabate sana meeshaalee dinqa keessa jiran kanneen akka ciicoo/okolee, qodaa bukoo wancariifi k.k.f tuguun, alattis bahanii mooraa looniitiin tuquun qabatanii mana jala naana'uun kan baranaan nugeesse bara itti aanuunis nuga'i, saddeenni dirootti nuf naana'i, jechuun qe'ee keessatti dhugeeffannoo ibsaan rawwatan erga

xumuramee booda, hoomaraa gareen mijjiriitti dhaabatanitti irrajalummaa eeguun dhihaa gara bahaatti hoomarichatti ibsaa asii olee suuqu. Kanaaf akka Aanaa kanaatti ibsaadhaan dhugeeffannoo hedduu raawwata.(Afgaaffii 16-01-08) Iddoosaa Malkaafi Bayyanaa Dirribaa.

Suura7: Dhugeeffannoo Ibsaa kormaatiin raawwatame mul'isu

4.4.2.5 Hoomara dhabaatee gubaa raawwate

Hoomaraan kan dhaabaatu fulbaana gaafa guyyaa kudha jahaa muka jiidhaa, kan akka anfaaraa, hindhee, somboo, leemmanaafi kaanneen kana fakkaatan muruun walitti qabuu mijjirii/abdaariitti angafti dursee lafa hoomaraan itti dhaabatu hordee dhaabuun warreen kan harkaa fuudhanii dhaabuun naannessanii hidhu. Suuraa hoomara hidhameejiru irratti wanti maramee jiru, immoo warreega dhala argachuuf Seenaan Fufaa warreegdee ilma argachuun abdaarii galaanitti galchitedha. Kanaaf ayyaanni Ibsaa kormaa dhugeeffannoo bal'aa akka qabu (Afgaaffii 18-01-08 Taarikuwaa Itaa'aafi Lalisee Dirribaa) odeeffannoo kana himaniiru.

Akkasumas kaayyoofi qabiyyee adda addaa qabachuun Ordoftoonni amantaa hortodoksii guyyaa guban, bakka itti sagadanitti kaayyoon ayyaaneffata raawwii sirna ayyaana Ibsaa kormaa kan gaggeeffamuuf waggaa kumalamaan kan dura gooftaan iyeesus fannifame yeroo turetti iyuudoonni fannichi humna akka qabu beekanii ni awwaalani. Kanaaf beekaan waa'ee fannoo kan ta'e namichi 'Kiyooos' jedhamu seenaa waa'ee fannoo kanaa mootitti Elleenitti himme, sanaan booda mootiittin angoo waan qabduuf ajaja baafttee akka fannoo barbaadan taasfite. Kun akka ta'uuf immoo subaa'ee seentee luboota waliin erga kadhannaa gootee boodaa ixaana haarsanii ixaanni sun waaqa bira gahee gara lafatti yeroo gadi deebi'u kallatti ixannichi irra buufa naannoo fannoon itti awaalame waan ta'eefi. Haaluma kanaan ayyaana Ibsaa kormaa yaddannoo fannoo kana dungoo ibsuun kadhana lubootatiin, hoomara dhaabbatetti sirna gubaa raawwana. Kanamalee gubaa bariis wangeela lallabuu ayyaaneffataa oolla jedhan (Afaaffii 18-01-08 Maamiree Garba Tsaadiqfi Walda Mikaa'ee).

Hordoftoonni amantii waaqeffannaa hordofan immoo ayyaana raawwii sirna Ibsaa kormaa kan dhugeeffannoon ayyaaneffataniif akkaataa Aadaa Oromootti dhahaa ilaalachun, ayyaana 'walqaa' ayyaana ibiddaati jechuun dachee ulfinaatti, ganna gurraacha ba'anii, booqaa birratti ce'uun ayyanneffatama. Kanamalees yoomeessa kunitti raawwatu, Fulbaanaa kudha jaha galaga hoomara gareen mijiriitti dhaabatanitti, saanii, namni guyyaa bakka garaagaraa oole, erga walitti qabamee booda ibsaan kormaa manaa bahee mijjiiriitti akka walitti dhiyatanitti iddoo tokkotti gubama (Daawwannaa 16-01-08 taasifameen) kan argamedha. Suuraa armaan gadii dabalatan ilaaluun ni danda'ama.

Suuraa8: Hoomaraa gareen dhaabateetti sirna gubaa mijjiriitti raawwate

4.4.2.6 Dhibaaayyuu Abdaarii (mijjiriitti) Raawwatame

Dhibaaayyuun dhugeeffannoo mata deebii wanta waaqni namaaf kenne irraa deebisuun ittin isa galateeffachuuti. Dhibaaayyuun yoomeessa addaa addaa keessatti dhibaafatamuu kan danda'uudha, isaan keessas dhibaaayyuun Ayyaana Ibsaa kormaa irratti dhibaafatamu ilaalun xiyyeeffannoo hojii qorannoo kanaati. Sirni dhibaaayyuu Ayyaana Ibsaa kormaa kan dhibaafatamuu waggaatti altokko baatii fulbaana keessa gafaa guyyaa kudha torbaa ture. Garuu kan bara kuma lamaafi saddeetii guyyaan kudha torba 'wixata' irraawaan ooleef gara guyyaa kudha saddeetiitti dabarsinii dhibaafatan. Sababiin isaas guyyaan 'wixataa' guyyaa 'ekeraa' waan ta'eef dubartootaaf hin tolu. Ayyaanni yeroo ayyaaneffatamu dhahaa ilaalameeti malee callifametuma miti. Sirna keessa lufee dhibaafatamu qaba. Dhibaaayyuun (daaraa qabannaa) bakka gubaan itti gubate mijjirii/ abdaariitti kan raawwatamu yoo ta'u yeroon raawwii isaa immoo osoo biiftuun hin lixiin maaatiin gubaa iddoo tokkotti gube hundi bakka gubaanitti raaawwatame sana dhaquun angafti dursee dhibaaffachuun hoolaa morma buusee adda komifate, wantoota mijjiritti geeffaman kanneen akka bixxilee, buqurii, farsoo oromoo, daadhii manamanaa walitti dhufe waljijjiiruun nyaatanii dhuguun wal eebbisanii gara manaatti deebi'u (Leelisaa Aadaa, 2015:129).

Bakka mijjirii/abdaarii jedhamutti, guyyaa gubaa ganama lakkofsa dhiiraatiin bixxilleen tolfamee, farsoo Oromoo ulleetti naquun, irreessa qabatanii, gareen sirni gubaa itti raawwatetti, walgahuun angafni, eebbisuun, irreessa lafatti gubame ka'ee, bixxillee kukutuun gubaa ka'eetu, irraan farsoo Oromoo, Daadhii, buqurii ittidhibaa fata. angafti hoolaa kokkee buusuun adda dhiigan komifata, Kanaan booda hoolaa mijjiritti qaluun, bixxillee mana adda addaati walitti dhufe waljijjiirun, farsoo Oromoos haaluma kanaan waljijjiiruun wanta abdaarii geessan wal jijjiiruun nyaatanii dhuganii, waleebisuun, gara manatti deebi'amature. Yeroo amma kana garuu sababa amantii adda addatiin hirmaatonni sirna kana baay'ee hir'ataniiru (Afgaaffii 18-01-08) Leejjisaa Waldeefi Tuujjubaa Magarsaa ibsaniiru. Dabalataanis suuraa armaan gadii ilaaluun nidanda'ama.

Suura9: Sirna Dhibaa yuu Ayyaana Ibsaa kormaa Bari

4.4.2.7 Nyaataa Ayyaana Ibsaa kormaa, Dirree Incinniitti Qophaa'e

Nyaanni ayyaana kana irratti qophaa'u, iddoo adda addaatti garaagara ta'uu danada'a. Ayyaana kanaan walqabatee nyaatawwan Aanaa Dirree Incinniitti qophaa'an kanneen akka kochee, irrabuusa, hoolotaa, walqanii, bunaqalaa, bixxillee, buqurii, farsoo Oromoo, daadhii niqophaa'u. Kocheen, diimni, cincuun/waadiin/ fooniifi k.k.f niqophaa'u. Afgaaffiin 15-01-08 Hinbullee Maadessaafi Lalisee Dirribaa tu ibse. Kutaa kana keessatti garuu warreen kana keessaa muraasatu ilaalame.

4.4.2.7.1 Nyaata Ayyaana Ibsaa kormaatti Beekamaata'e

Hoollataan gosa nyaata aanaa dirree incinniitti baay'ee beekama dha. Warqee (abdiisaa baanee) irraa hojjetama. Akkaataan hojii isaas: warqichii yeroo dugamu holootaa jedhamee amichoo irra keessatti cabsuun qorichaa gammaa kan jedhamu uumamaan naannoodhuma kanatti kan argamu qofaatti tumame immoo bilcheessu. Offaa adiifi mataa jedhamanis duuguun boollatti naqu. Torbeetti amichoofi offaan walitti makama baatii tokko booda immoo gammaa itti fudhuun walitti boolla tokkotti galchu. Sanaan booda bilchaataa isaa bulbuluun dhimbiibanii, balaa irratti xaxafuun hidhanii eelee oromoo irratti haala armaan oliitti qopheessu. Eelee irra erga bahe muranii kocheen, cincuun nyaatama. nyaanni kun yeroo ayyaana Ibsaa kormaa qofa osoo hin taane, keessummaan kabajatiif, cidha irratti fi yeroo ayyaanonni biroon ayyaaneffatamanis niqophaa'a. Afgaaffii 14-01-08 Seenaa Fufaa fi Kumalee Abdooakkasumas daawwanna 15-01-08 taasifamee kan argmedha. Dalataan kanuma kan addeessuu suurri kanatti aanee jira.

Suuuraa10: Nyaata Ayyaana Ibsaa kormaatti qophaa'e mul'isa (Hoollataa)

4.4.2.7.2 Ayyaana Ibsaa kormaatti sira qalmaaa gareen raawwatame

Ayyaana kanatti Fulbaana gaafa guyyaa kudha shanii akka Aanaa Dirree Incinnitti guyyaa 'qircaa' jedhamee beekama. 'Qirci' kunis baatii kudha tokko guutuu, garee dhaan qarshii walbiratti qusachuun gamtaan kan raawwaatudha, foon kunis erga mana manatti galee maatiin walgahee, murata isaa hoollotaa wajjiin kochee isaa, cincuufi ittoo diimaa, kan

barbarreehin qabne hojjechuun nyaatama.kun kan addeessu ayyaanni Ibsaa kormaa hariiroo Hawaasaa cimsuu keessatti gahee ol'aanaa qabaachuu isaati..Kana irraas wanti hubatamu haasni Aanaa kanaa aadaa gamtoomanii jiraachuu qabaachuu isaa kana malees aadaa qusannaa jirachuu, walumaagalatti muuxannoo jiruufi jireenyaa waliif qooduunfi tokkumaan jiraachuu dhaloota haaraa qaban barsiisuu danda'u (Afgaaffii 15-01-08) Dammasaa Magarsaa (Daawwannaa 15-01-08) taasifameen odeeffannoo argameedha. Kunis suuraa armaan gadiitiin deegaramee jira.

Suuraal11: Sirna Qalma Gareen Raawwatame agarsiisa.

4.4.2.8 Akaakuuwwan itti Fayyadama afwalaloo Ayyaana Ibsaa kormaa

Ayyaana gubaa ayyaaneffachuu keessatti akaakuuwwanii fi itti fayyadama fookiloorii mul'atan kanneen akka akaakuufi haala qophii nyaataa ayyaana Ibsaa kormaaa, afwalaloo.balballoomsa haasbaruu ayyaana Ibsaa kormaa bal'inaan asi gaditti addeeffamaniiru.

4.4.2.8.1 Afwalaloo

Afwalaloon gosoota afoolaa ta'ee, bifa walaloofi ulaagaalee walaloon tokko qabaachuu qabu, kan haammatuudha. Abarraa (1999:v1) “Gosoota afwalaloo keessaa kana afwalaloon

dhiyaatan hedduudha: geerarsa, faaruu, tapha, ijoollee, sirba ateetee, sirba Ibsaa kormaaafi kanneen kana fakkatan dha” jedha. Gosoonni af walaloo kunneen yeroo adda addaa afaaniin kan darban ta’anii, hawaasni kan ittiin yaada onnee isaa keessa jiru of keessaa baasee kan ittiin walqeequ, walmadaalu, walgorsuufi walbarsiisuudha. Kanamalees afwalaloon armaan olii safuu, duudhaa, amantaa ergama siyaasaa hawaasichi qabu afaaniin dhalootaa gara dhalootaatti dabarsaa har’a ga’eera. Finnegan (1970:80) afwalaloon Afrikaa amala walitti dhufeenya, akaakuu.qabiyyee, unkaa, argamaafi faayidaa isaan Hawaasa keessatti qaban irratti hundaa’uu bakka saddeettitti qooddee jirti. Isaanis af walaloo amileessaa, afwalaloo faaruu, afwalaloo gaddaa, afwalaloo waraanaaykn adamoo, afwalaloo faaruu daa’immani, afwalaloo siyaasaa, afwalaloo ayyaaneffannaa Afwalaloon beekumsafi falaasama hawaasichaa ifa baasee mul’isa.finnegan Finnegan (1977:17) *“Oral literature as a major branch of folklore, contributes significant of the study the function of a given culture”*

4.4.2.8.2 Afwalaloowwan Jila Ibsaa kormaa Aanaa Dirree Incinniitti Tajaajilan

Afwalaloon malli hawaasni itti dhaga’amee isaa bifa gammachuu, gaddaa, jiruufi jireenya isaa guyyuu keessatti maayii itti bahu afwalalooyoo ta’u, Afoolli humna jijjiiru, jabeessuu, to’achuu, ibsuu akka of keessaa qabu haayyonni adda addaa ibsaniiru. Qorannoo kana keessatti Afwalaloowwan dhimma itti bahaman warreen bu’uuratan eebba, mammaaksa, abaarsa, sirba, Afgaaffii 19-01-08 Toleeraa Malkaa, (daawwannaa guyyaa 16-01-2008) taasifamee firiwwan afwalaloo ayyaana kanatti maayii itti bahaman walduraa duubaan asii gaditti dhiyaataniiru.

4.4.2.8.2 Sirba

Sirboonni aanaa dirree incinniitti yoomeessa garaagaraa keessatti raawwata.Akkasumasa dhamsa mataa isaani dabarsan qabu.Ayyaana Ibsaa kormaa irrattis kanneen akka dhiichisaa, ragada, fi k.k.f nisirbamu.Kanamalees gochaalee gareedhaan raawwatanidha. Kana jechuu namni durabu’ee jedhu akkuma jiru namoonni jalaa qabanis ni jiru. Bal’inaan akaakuuwwan sirbota Ibsaa kormaa irratti maayii itti bahaman kanneen armaan gadiiti.

4.4.2.8.2.1 Sirba Ayyaana Ibsaa kormaa Kan Dhiironni Sirban

Eeyye eeyyee x4

Eebookee

Lafa dhiitii,

Eebookee

Bishaan baasi

Eebookee

Dina dhiitii

Eebookee

Biyyaa baasi

Eebookee

Diidichuu x4

Dargaggeessa

Diidichuu x4

Ammam geessaa?

Diidichuu x2 (Afgaaffii 19-01-08 HirphasaaTarreessaa) irraa fudhatame.

Akka armaan olii Jechuun dhiichisa ayyaana Ibsaa kormaa dargaggeesoonni walgahanii sirbaa ollaa irra naana'anii nyaatanii dhuguunii kennaa gammachuu walitti sassabachuun erga baay'ifatanii mana angafaatti ykn mijjiriitti korma bitanii ,farsoo oromoo,booka,araqee fi irrabuusa qopheeffachuun ayyaanni Ibsaa kormaa amma turban tokkotti ho'isanii nyaataa,dhugaa,wal eebbisaa walgorsaa,seera ittiin bulmaataa tumachaa dabarsu. Fakkeenya Seera ittin bulmaataa waliin tumatan keessaa,nama haate,kan sobe,ilma haadha, abbaa,ollaa amala adda horachuun rakkisu gorfamee kan deebi'uu dide. Loon isaa kan biyyaa irra adda ba'u, iyyu itti hin birmaatiina, ollaan ibidda itti hin kenniin du'us hin awwaluu jechuun tumanne qoqobbii irra keenyaa jedhan. Akkasumas dargaggeessi fira irraa yoo dhalche akka aanaa kanaatti sanyii 'gadabii' yookiin 'araamuu' jedhama. Seeronni tumaman isaa irratti kan hojjetan ta'uus addeessaniiru. Firii afoola armaan olii irra wanti hubatamu hawaasni aanaa dirree incinnii ayyaana Ibsaa kormaa kana sababeeffachuu: safuu dhugeeffannoo, seera jalaa ittin sirreessan qabaachuu isaaniiti

❖ Birroolee yaa birrooleex2

Noori yaa birroolee

Ililiin dadararee

Fooliin kee urgaahe

Ifni qoree baasee
Bakkalchaaf addeessa
Suga gabbinaatti
Ofkaltii gannaatti
Birroolee yaa biroolee
Noori yaa biroolee ililiin dadaraaree

Fooliin kee urgaahe (Weellisaa,Tasfaayee Taayyee). Jalabultii kabaja ayyaana Ibsaa kormaa kan bara 2008ti Mana Perezedaan Itoopiyaa duraanitti ‘OBS TVn’ qophaa’e. Wanti sirba kana irra hubatamu birraan abdii kan baatu, suga akka qabu, ykn qufa akka ta’eefi bakkeen hundi ililiin kan guutame/ miidhagina kan gonfate ta’uufi ganna garacha irraa gara booqaa biraatti ce’uun ilmi namaa karoora haaraa, mul’ata hojii, jireenya haaraa eegaluu, kana jechuun kan hinfunnee yeroo itti fudhuun jireenya tokko irra gara jireenya birootti kan ce’u kanaaf ayyaanni kun akka ce’umsaatti illee nigargaara.

Hindhee irraa gubee
Buuyamaatti ifee
Ajoo irraa gubee
Abbayyiitti ifee
Abbayyiin gubee
Gaamootti ifee
Gaamoon gubaa
Roggeetti ifee
Roggeen gubee
Bolaatti ifee
Bolaan gubee
Dirreetti ifee dirreen gubee
Ammayyatti ifee

Ammayyii gubee... (Afgaaffii 23-01-08 Urgeessaa Leelisaa)

Sirba armaan olii irraa wanti hubatamu uummanni oromoo naannoo kanaa dhugeeffannoo wal harkaa fudhinsa sirna raawwii ayyaana Ibsaa kormaa qabaachuu isaaniifi ayyaannii kun gandoota Aanaa Dirree incinnii keessatti kabaja qabaachuu isaa addeessa.

4.4.2.8.2.2 Sirba Ayyaana Ibsaa kormaatti Kan Durtoonni Sirban

Ilooyyee yaa ililooyyee hoox2
Maseenni masoo dhirsaa
Ilooyyee yaa ililooyyeehoo
Deessuun dabaloo dhirsaa
Ilooyyee yaa ililooyyeehoo
Maseenni masoon dhirsaa
Ilooyyee yaa ililooyyee hoo
Naa fidi wayyaa koo jettii
Ilooyyee yaa ililooyyee hoo
Deesuun dabaloon dhirsaa
Ilooyyee yaa ililooyyeehoo
Naaf hiri jiruu koo jettii
Ilooyyee yaa ililooyyee hoox2

Dubartoonni ayyaana Ibsaa kormaa sababeeffachuu akka armaan olii jechuun sirbu. Sirba kanaanis dhaamsa dabarfatan qabu. Dubartiin dhala hin qabne ijja guutee abbaa manaa isheetiin falmitee yoo walddhaban illee qabeenyaa ishee qoodachuu irratti hir'ina akka qabdu addeessa kanas kan deegaru sirbichaa keessaa yaada gabaabinaan; “Maseenni masoo dhirsaa, yaaililooyyee, wayyaa koo naaf fidi jetti” kanaaf dubartiin maseenni ala dhaabatee wayyaa koo naaf fidi yoo jettu deessuun garuu diinqa keessa teesse naaf hiri jiruu koo jitti kan jedhuun ilmoon kabajaafi ijajabina nama horachiifti, mana dhaabannaan (heerumnaan) latiinsa sanyiitu eegama kanaaf ilmoo nuuf kenni kan jedhu itti dabarfachuuf ayyaana kanatti waaqa kadhana jedhan (Afgaaffii 22-01-08 Lalisee Dirribaafi Hinbullee Maddeessaa).

4.4.2.8.2.3 Sirboota Hordoftoonni Amantaa Ortodoksii Ayyaana Ibsaa Korma Irratti Sirban

- ❖ Baawangeeluu yaa ammanaachuux2
  - Hunkaan laabiraanii masqaluu haa darrasaachuux2
  - Baamasqaluu lasawu liji salaamiin haadda
  - Fannoo saatiin namootaaf fayyummaa nuuf hiree x2
  - Lolaa fannoo isaatiin ajjessee
  - Fannoo saatiin namootaaf fayyummaa

❖ Istii badambi iliilli baluux2
 Haalqaram taaqabiroo
 Tagganyee masqaluu
 Istii ililibaluu taganyee masqaluux2
 Masqal abaabaa
 Yaahubee abaabaa
 Addanyi abaabaa
 Yaa hubee abaabaa
 Ellenii aganyachii
 Taganyee haa'iluu
 Masqal abaabaa
 Yaa hubee abaabaax2

Gaafa guyyaa 16-01-2008, sa'aatii 11:00 irratti waarabbii sagaleetiin (Beetakiristaanii maaramii Ganda Biloo Abbayyii).Masqalii jechuun fannoodha. Masqaliin erga gooftaa Iyeesus du'ee, du'a mo'ee ka'ee booda yiwudoonni masqalliin kun humna guddaa waan qabuuf,raajonni adda addaa qabatanii waan fayyaniif dhoksani. Bara dheeraa booda, immoo Mootittiin Elleenii jedhamtu kan lammiishii Ithophiyaa ta'e, hangoo waan qabduuf baduu fannootiif odeeffannoo waan qabduuf biyya Yeerusaalem dhowaachuuf deemte odeeffaannoo waa'eefannoo kana argatte. Namicha beeka beeta kirtaanii ta'e, 'kiwoos' fudhate angoo waanqabduuf, uummata baastee, kadhannaa lubootaa taasiftee, daamara dhaabdee dungoo qabsiiftee,ixaana harsiitee, ixaanni sun waaqayyoo bira gahee gara lafaatti dhufee buufate. Bakkaa ixaannichi buuffate naannoo fannnooti jechuun lafa qoofarsiisuu jalqabdee waan ta'eef kana sababeeffachuun ayyaana Ibsaa kormaaa kabajina malee dhibaaffachuun, sirbuun, jabaamuruun, irreeffachuun, qaluun cubbuu waan ta'eef tasumaa hinjiru. Gochaaleen ayyaana Ibsaa kormaaa sababeeffachuun beetakiristaanitti raawwataman daamaaraa dhaabuun ibsaa hidhachuun hordoftoonni amantichaa hunduu guyyaa keessaa sa'aatii 10-12tti kadhannaan qeesotaafi daaqonootaan eerga ta'ee booda iddoo tokkotti gubani.kan armaan olittibarreeffame jedhamee farfatama malee, "sirbituufi ijjiituun" Mootummaa waaqaa hingaltu. Gaafa guyyaa 16-01-2008 Qeesota, daaqonota ganda Biloo Abbayyiiikeessa Maamiree Garba Tsaadiq) odeeffannoo argameefi qorattuun qaamaan irratti hirmaachuun daawwateetti.

4.4.2.8.3 Eebba

Eebbi Hawaasa Oromoo keessatti baayyee kan beekamu dha. Akkasumas yoomeessaa adda addaa keessatti gochaa raawwatu dha. Fakkeenyaaf eebba yeroo gaa'ila, yeroo daa'imni dhalatu, yeroo ayyaannota adda addaa, ayyaaneffatan, waltajii banuu fi cufuuf kan jedhanii eebbisan qabiyyee garaagaraa of keessaa qaba. Kana jechuun eebbi ayyaana Ibsaa kormaa irratti eebbisanii fi eebbi ayyaana ateete irratti eebbisan tokko miti. Kanamaaleesa irra jala/hangafaafi qixisuu kan eegatudha. Kana jechuun osoo angafni jiru qixisuun/eegoon hin eebbisu. kanaafuu eebbi sirna itti raawwatu qaba. Akka aanaa dirree incinniitti ta'anis, dhabatanis eebbisuun nidanda'ama. Afgaaffii 19-01-08 dhiyaateen Toleeraa Malkaafi Gurmeessaa Hindiduu ibsaniiru.

4.4.2.8.3.1 Raawwii Eebbaa Ayyaana Ibsaa kormaa

Eebbi Hawaasa oromoo Aanaa Dirree Incinnii biratti sirna hordofee raawwatu qaba. Sirnoota eebba keessa warreen bu'uura ta'an kanneen akka irraajalumaan jirachuufi gareen raawwatamuun isaati. Eebbaaf iddoo guddaa waan jiruuf barruu harkaa gara samiitti olqabuun erga eebbii raawwate harka olqabame ture ofitti haxa'uun happee ta'ii nutti qabadhu jedhama. Akkasuma yoomeessa keessatti eebbiffamu qaba. Eessatti eebbisuu? Gaaffii jedhuuf deebbiin heddudha. Sababni isaas bakka dhimmonni Hawaasaan walqabatanii jiran raawwatan baay'ee keessatti ni raawwaata.

Fakkeenyaaf bakka ayyaanni ayyaaneffatamutti, bakka cidhaatti, malkaatti yeroo irreeffatan, bakka guma haraarsanitti, bakka jarsummatti, waltajii banuufi cufuu irratti fi mana dubartii deessetti eebbini eebbifama. Sirna raawwii ayyaana Ibsaa kormaa keessaas eebbi isa tokko. daamotiitti (hoomaraa) ibsaan mana manaa dhufe iddoo tokkotti yeroo gubamu, yeroo dhibaayyuu fi ayyaana Ibsaa kormaaa barii illee waan jedhanii wal eebbisan jira. Kanamalees dubartoonni yeroo facaasa Ibsaa kormaaa facafatan. ayyaana gola bulchatan barrii kalaalee durbaqarree walitti qabanii eebbisu. Mallattoolee yeroo eebbaa akka aanaa kanatti maayii itti bahamu; marga cuqorsa, Ibsaa kormaa, irreessa, cirraafi .k.kf dha. Afgaaffii 20-01-08 Leejjisaa Waldee yaada kanna kennaniiru.

Fkn: Eebba yeroo ibsaa mana baasanii
Gorogorx4
Ganna gurraacha nu bastee
Balaa bakakkaa hamaa nuu olchiitee
Ibsaa kormaa nu of kalchii
Mortuu, tolchiituu diinqa ,hokolee,maadii irraa nuuf mancaasi jechuun eebbifatu..

Ayyaana Ibsaa kormaaa booda immoo manguddoonni yeroo wal argan akka armaan gadiitti wal eebbisu: Baga gannaa gurraachaabatanii

Ibsaa kormaa ofkaltanii
Booqaa Birraa agartan
Sadeenni dirootti isiniif haa naana’u jechuun wal eebifna jedhan.
Afgaaffii 17-01-08 taasifameen Tuujubaa Magarsaa fi Iddoosaaa Malkaa ibsaniiru.

4.4.2.8.3.2 Hirmaatoota Eebbaafi Uffannaa Isaanii

Hirmaatonni Eebbaa kan ta’an abbootii, haadhootii, dargaggoota, durba qarree ijoolleefi daa’immanfa’aati. Waayyaan uffatanii eebbisan kan dhiirotaa gaabii (dirriba) kuula diimaa, guraacha yoo ta’u kan qabatanii ayyaana Ibsaa kormaa irratti eebbisan: ibsaa, ciraa, irreessa yoo ta’u, dubartoonni immoo wanti saan uffatanii eebbisan: immoo addeessa ateetee, callee, caaccuu fa’aati. Afgaaffii 16-01-08 Bayyanaa Dirribaa yaada armaan olii himaniiru.

4.4.2.8.2 Abaarsa

Akkuma eebbi jiru abaarsillee Hawaasa oromoo biratti beekamadha. Uummanni Aanaa DirreeIncinniis wantoota Hawaasa keessatti cigaasisaa ta’an yeroo Hawaasaa keessatti uumaman gurmoo Hawaasaatiin bahuun ykn garee murtaa’en kana malees maatii keessatti rakkoon adda ta’e fakkeenyaaf firawaliin sagagaluu,fira irraa dhalchuu yammuu uumame sirni uumamaa ni jijjiirama roobni yeroo isaa eegatee hin roobu yoo dide. Gaafoo jechuun wanta haalli isaanii beeku kana gamtaan abaarun sirna uumamaa jijjiirame sirreeffanna jedhan. Fakkeenya abaarsa nama fira isaa irra dhalche akkasumas wajjiin ijje abaaran:Ija hin argin dhalatu jilba si hin darbin, umuriin kee haa gabaabatu, jechuun daaraa Ibsaa kormaaa qabatanii alaa, manaa, sa’aafi nama daari gurra nu nyaatte sabata si tti jabeeffanne, gurraachi garaa garbaa tokkichi maqaa dhibbaa garraasitti haajabatuchuun, lafa gogaa, daaraa keessa

dhaabachuun abaarra jedhan. Namni gochaa akkana raawwates gadabii jechuun Hawaasa keessatti maqaa yaaraa kanaan beekama. Kanamalees abaarsi rakkoo uumame irratti hundaa’uun Yoomeessa addaaddaa keessatti raawwatu qaba. Ayyaana Ibsaa kormaaa jala uummanni dirree incinnii hattuu, sobduu, Mortuu, dhortuu, gaadduu ilma jalla kanneen biroo amala badaa hawaasni balaaleffatu kan qabu qabdu ni abaarama/tti. Namni abaarus abbaa gadaa, ayyaantuu, angafa jedhamani warrii beekaman dura bu’anii yeroo abaaran hirmaatonni warri kan immoo jalaa qabani abaaruun. Sana booda haala Hawaasa keessa jiru qulqulleeffachuuf kaka kakkisiisuu bakka kakaatti wantoonni dhiyyaatan kan akka waraanaa, haawasa, guula manguddoota Hawaasa keessatti beekamantu dhiyaata. Afgaaffii 17-01-08 Leejjisaa Waldee himaniiru.

4.4.2.9 Haasawaafi Fakkoommiiwwan Jila Ibsaa kormaa Irratti dhiyaatan

Mata duree kana jalatti ayyaana Ibsaa kormaa sababeeffachuun Uummanni Aanaa Dirree Incinnii haasaawaa itti fayyadaman adda bahee ergaa isaa waliin kan dhiyaatefi jila kana irratti hirmaatonni akka ta’eefi fakkoomii akkamii akka fayyadaman adda baahuun dhiyaateera.

4.4.2.9.1 Haasawaa Raawwii Sirna Ayyaana Ibsa Kormaa waliin walqabate

Ayyaana anaan walqabatee hawaasni akkaataa adda addaatiin haasa’ee waldamaqsa, kan dagate yaadachiisa, kan aadaa hin hubane hubachiisa. Balballoomsa haasbarruu ayyaana Ibsaa kormaaa irratti haasa’aman warreen bu’uura ta’an kanneen akka: Ibsaa kormaa waggaan dhufu boosettin najala bu’e”jetti. Kun wanti addeessu dursanii itti yaaduufi qophaa’uun akka barbaachisu kana taa’uu baannaan Guddaan dhufe jedhanii gu’aa hin elmanfi olkaa’an malee olkaataniif hin fudhan kan jedhan ta’a. Kana sababeeffachuun uummanni martu waggaan dhufuu ayyaana kanaa beekke aldureewwan ayyaanaaf barbaachisan akka guutatuuf kan kakaasudha. Inni biraan, “Garbittiin guyyaa Ibsaa kormaaa galfatan; guyyaa hundumaa Ibsaa kormaa see’aa hafti” jedhama. Kana irraa waanti hubatamu ayyaana kana irratti feeshitivaaliin nyaataafi dhugaatii haalaan waan qophaa’uuf guyyichi akka hindagatamne taasisa. Sirni raawwii ayyaanichaa dachee kabajaa irratti raawwatus dhiichisa, ragada, halluun ufataafi dhugeeffannoon hawaasni ayyaana kana irratti qabu bal’aa waan ta’eef humna cimaa dhaan sammuu hirmaatoota keessatti hafa. Inni biraan

immoo masqalliifi galgallii waakii hin qabu. Kana jechuun galgalli namootafi beeladoota guyyaa iddoo adda addaa dhimma garagaraatiif faca'anii olan galgalli walitti qaba. Ayyaanni Ibsaa kormaaa gochaa kanaan walfakkaatu waan qabuufidha. Afgaaffii 14-01-08 Urgeessaa Leellisaafi 16-1-08 Toleeraa Malkaa.

4.4.2.9.2 **Fakkoommiwwan Ayyaana Ibsaa kormaa Irratti Mul'atan**

Kanneen akka: Irreessa, irreessi kun muka uumamaa daraaru kan akka hindhee” irraa fotoksama mana keessatti diinqa keessa, utubaa jala daraaraa adaa (keelloo) waliin ka'ama. Akkasuma mijiriitti yeroo dhibaayyuu bixilee, farsoo oromoo daadhii Ibsaa kormaa, marga coqorsaa qabsiiftuu, jabaa, okolee (ciicoo) ciraa, weessoo, addeessa ateetee, caacuu fi k.k.f nimul'atu. Daawwanna 16-01-08 gaggeeffameen odeeffannoo argamedha.

4.4.3 **Ayyaaneffannaa Ayyaana Ibsaa kormaa booda sirnoota raawwatan**

Odeeffannoowwan odeeffkennitoota,daawannaa,fi mariigaree irraa sassaabaman akka addeessanitti raawwii ayyaaneffannaa ayyaana kanaa booda sirni irreeffannaa akka Aanaa Dirree Incinniitti: MalkaaTakkayyee, Calalaqa Doonjoo, Malkaa Tumataa, Malkaa Baaliitti kanraawwatu yoota'u, harsadeettis ayyaana Ibsaa kormaa ooluunakka biyyaattisirni irreeffannaatama. Kanamalees ayyaana kana booda dhiyaana Ibsaa kormaa firri firaaf, ollaan allaaf geessuun kanjiru ta'usaa, erga ayyaanni kana oolanii namoonni yeroo walargan akka itti aanu: jechuun waleebbisuu,”baga ganna gurraacha baatee/baatanii Ibsaa kormaa ofkaltee/ofkaltan jechuun waleebbissuu, kan kaadhimmateejirufi kan kaadhimmamtee jirtu sirna fuudhaaf heerumaa raawwachuufi kan hinkaadhiimmannee ayyaana kanaan booda kadhimmachuuf qorachuufi soqatachuu eegala. Ayyaana Ibsaa kormaa naanna'ee dhufuuf akka walitti dhiyaataniin dhiiraafi dubartii osoo hin jenne barreessaafi walitti qabaa kaawachuun, mana angafaa filachuun miidhaan gosagosaan galu irraa iddoo tokkotti fiduun qusachuun, baatii keessa altokko ykn lama akka walii galtee isaanitti qarshiis walbira kaawwatu. Afgaaffii 20-01-08, Gurmeessaa Hinduufi Tuujubaa Magarsaa.ibsaniiru.

Ibsaa kormaa ooluun haala jireenya egereesaaniitiif seera ittin bulmaata gama waliin tifikachuutiin, afooshaatiinfi hariiroo waliin jireenya keessatti barbaachisan hunda irratti seera tumatu. Akka aanaa kanaatti namni seera hawaasni walii galee tumate hojii irra hin

olchine hariiroo hawaasummaa kam keessayyuu bahuun qofaa jiraata. Akkaataan adabbiin kun itti kennamu garuu sadarkaa raawwii yakka Hawaasa keessatti namni sun dalage irratti hundaa'a. Fakkeenyaaf namni sobaan nama irratti dhugaa baheefi namni fira isaa/ishee wajjiin sagaagaltee/lee adabbii garaagaraa akka qaban addeessaniiru. Walumaagalatti ayyaana kanatti hawaasni aanicha muuxannoo jiruufi jireenya kan waliif dabarsuu, akkaataa ittiin walto'atu gachuun isaani hubatama. Odeefkennitoonni dabalee B keessatti afgaaffiin 13-01-22tti dhiyaateef ibsaniiru

BOQONNAA SHAN: CUUNFAA, ARGANNOO FI YABOO

Boqonnaan kun cuunfaa hojii kanaa, argannoofi yaboo dhiyeessuurratti xiyyeeffata. Qabxiileen kunneen sadanuu duraa duubaan akka armaan gadiitti dhihaatu.

5.1 Cuunfaa Qorannichaa

Mata duree xiinxala raawwii sirna Ayyaana Ibsaa kormaa Godina Shawaa Dhihaa Aanaa Dirreetti Incinniitti qorannoon geggeeffame walii galatti boqonaalee shan keessatti adeemsa qorannoon saayinsaawaa ta'e tokko hordofuu qabu, ordofee kan dhiyaatee yoo ta'u, ka.umsi qorannoo kanaas raawwiin sirna ayyaana kanaa safuu hawaasummaafi dhugeeffannoo haala jiruufi jireenyaa barsiisu yeroo ammaa dagatamuu isaati. Dabalataanis, aadaa ayyaaneffannaafi falaasamni hawaasicha raawwii sirna kana irratti qabu dagatamaa deemuu isaa. Faayidaan raawwii sirni ayyaana kanaa qabu immoo beekumsa ammayyaatiif bu'uura ta'uu, qophii kitaaba barnoota afaan Oromootiif akka madda ragaatti gargaaruu, dhugeeffannoo duudhaa Hawaasa Aanaa Dirree Incinnii ibsuu, wantoota duudhafi safuu Hawaasaa cabsan kan ittin balaaleffatani seera tumachuun, mudaafi hanqina namni qabu kallattiin itti himuun akka jijjiiramni amalaa argamu kan taasisuudha.

Kaayyoon qorannoo kanaas sirna raawwii ayyaana Ibsaa kormaaa xiinxaluun bifa barreeffamaatin dhalootaaf dabarsuudha. Akka odeeffannoon afgaaffiin, daawwannaa, mariigaree, waraabii sagaleetiin sassaabaman akka addeessanitti ayyaanni kun gama hawaasdinagdeetiin, aadaa fuudhaafi heerumaatiin, ateetee bulfaachuu warreega waggaatti warreegame illee ayyaana kanatti galfama. Kanamalees ayyaanni kun riqichaa ce'uumsa bara tokko gara bara biratti ittin ce'an, warra bultii hindhaabanneef; gara bultii dhabanaatti kan ittiin ce'aniidha. Argannoo fi yaboon hojii qorannoo kanaas kanumatti aanee jira

5.2 Argannoo Qorannichaa

Qorannoon mataduree xiinxala sirna raawwii ayyaana Ibsaa kormaa, Godina Shawaa dhihaa Aanaa Dirree Incinnii jedhu irratti geggeeffameen argannoowwan hojii qorannoo kanaan argaman; xiinxalaafi cuunfaa bu'uura godhachuun argannoowwan armaan gadii argamaniiru.

- ❖ Ayyaana Ibsaa kormaa ayyaaneffachuun: falaasama hawaasichaa ni mul'isa, hariiroo Hawaasaa nicimsa, safuufiaadaa hawaasichaa nibarsiisa, hojiitti nama gootomsuun jijjiirama amalaani fida, obsaafi ogummaa nibarsiisa, muuxannoo jiruufi jireenyaa dhaloota si'anaatiif qooduu irratti gahee guddaa qaba. Ayyaana Ibsaa kormaa ganna gurraachaa gara booqaa birratti riqicha ta'ee ceesisuun firoota sababa guutinsa Galaanaatiif adda bahan kan wal agarsiisu, dacheen uumamaa ililliin miidhagna uffattee, abdiin jireenya namaa haara'uu irraa kan ka'e gara jireenya haaraa eegaluutti nigeessa.
- ❖ Ayyanni Ibsaa kormaa dhugeeffannoo bal'aa gama hawaasdinagdeetiin, aadaa, safuu eegsisuutiin qabu qabatee akka itti hinfufneef dhiibbaa guddaan karaa ordoftoota amantaa Ortodoksii, Pirotestaantiin ayyaanni kun kaayyoo isaa, faayidaa isaa, qabiyyee isaa qabatee Hawaasa Aanaa Dirree Incinnii keessatti haaluma dur jiruun akka hintajaajileef gufuu guddaa. sirna raawwii ayyaana kanaa ta'uun sirba ayyaana kana irratti sirbamu gara faarfannaattii jijjiiruun, sirna gubaa hawaasni Aanaa kanaa dur gana garrachaa ba'uun gara birraatti ce'uu isaatiif ibsa ibsee uumaa isaa galateeffataa ture. Yeroo ammaa immoo guyyaa fannoon itti argame jechuun gara amantiitti aqaquun, hirmaatota ayyaana kana baay'ee muraasessuu gara balleessuutti geessaa jiru.
- ❖ Adeemsi raawwii ayyaana Ibsaa kormaa Hawaasni aannichaa dhahaa ilaalachuun 'walqaa' irratti hundaa'un ayyaana Ibsaa kormaa baatii fulbaanaa keessa guyyaa kudha afurii amma guyyaa kudha torbaatti kan rawwatu yoota'u, ayyaanni Ibsaa kormaa bara kuma lamaafi saddeetii garuu guyyaan kudha torba' gayyaa wixataa irraa oolan gara guyyaa kudha saddeetiitti waliigaltee Hawaasa aanichaatiin dabarsaanii ayyaaneffataniiru. Walumaa galatti ayyaanni Ibsaa kormaa adeemsa gurguddoo sadii keessa darbuun ayyaaneffatama. Isaanis alduree ayyaanichaa, yeroo ayyaaneffannaafi erga ayyaaneffatame booda dhugeeffannoowwan jiran bal'inaa xiinxala keessatti ibsamaniiru.
- ❖ Firiwwan afwalaloo Ayyaana Ibsaa kormaa Hawaasni Aanaa Dirree Incinnii maayyii itti bahu keessaa hojii qorannoo kana keessatti kan ilaalaman kanneen akka sirbaa, Eebba, abaarsa, Haasawaa ayyaannichaan walqabate, fakkoomiiwwan ayyaannicha irratti mul'atan daran xiinxala keessatti idhiyaataniiru.

5.2 Yaboo Qorannichaa

Argannoowwan qorannichaan xiinxala ragaaleettin argaman irratti hundaa’uun sirna raawwii ayyaana Ibsaa kormaa Aanaa Dirree Incinniitti qophaa’an irratti maalta’insa qophaa’edha.

- ✚ Maqaa ‘Ibsaa kormaa’ jedhu abashootatu dhiibbaa angootiin walqabsiisuun amantii ortodoksii waliin walitti hidhuun moggaase. Hawaasni Oromoo Aanaa Dirree Incinnii dur amantii waaqeffannatiin bulaature. Ayyaana kana immoo Ibsaa kormaa jechuun beekature.garuu yeroo ammaa maqaa abashoonni moggasaniin dhaalamee jira. Osoo isaa ofiisatti Haawasni moggaafate isuma durii sana ta’ee gaariidha.
- ✚ Ayyaanni Ibsaa kormaa jala waldhabdeen namoota gidduu jiru kara jaarsummaa furuun, waliin qalachuu, waliin tifikachuu osoo ituma fufeesirriidha. Jabaa muka uumamaa daraaru irraa muruun ibidda keessa kaa’uun dhugeeffannoo bal’aa xiinxala keessatti daran kaawaman qabaachuun isaa baay’ee gaarii waanta’eef ittifufee jiraachuunisaa bu’aa qabeessa ta’a.
- ✚ Raawwii sirna ayyaana Ibsaa kormaa irratti geggeeffamu hariiroo Hawaasaa cimsuuf dinagdeefi hawaasummaa guddisuuf aadaa Hawaasaa kunuunsuuf shoora ol’aanaa waan qabuuf Waajirri Aadaafi Turiizimii osoo gadfageenyaan qoratee bifa barreeffamaatin kaa’e gaarii ta’a.
- ✚ Dhaloonni ammaa qaromina jechuun dhugeeffannoo hawaasni Aanaa Dirree Incinnii ayyaana ibsaa qormaa irratti qabu dagachuu dhiisee iddoo keennun osoo kunuunsee baaheessa ta’a.

Wabiilee

- Abarraa Nafaa (1999). *Afoola Oromoo Tuulamaa*, J-IIFinfinnee commercial printing EnterPress.
- Addunyaa Barkeessaa (2011). *AkkamtaaQorannoo* Hujoo, Finfinnee
- Ben Amos (1975). TowardsaDefynition of folklore in context.(Reading in America folklore). Newdeli:South Asia Publishersltd.
- Bartels, Lambert (1983). *Oromo Religion*.Cambridge Univarsity press.
- Bukenya.A. (1994).*Understanding oral literature*. Nairob: Nairobi University press.
- Creswell John (2007). *Qualitative Inquiry and Research Design*: Choosing among Five Approaches. New Delhi: Sage publication, Inc.
- Dastaa Dassaaleny (2009). *Bu’uura qorannoo*. Finfinnee:Dhaabbata Maxxansa Boolee _____.(2013).*Bu’uura Qorannoo*. Finfinnee :Far East TradingPLC.
- Dirribii Damusee (2012). *Ilaalcha Oromoo*:Aadaa,Seenaafi Amantaa Oromoo.Finfinnee. ManaMaxxansa S.C.
- Dorsan Richard M. (1972). *Folklore and Folklife*: An Introduction. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Dundes, A. (1965). *The Study of Folklore*. Berkeley: Prentice-Hall, Inc.
- David M. (1998). *Ethnography*: Applied Social Research Methods Series.Second, (edition). USA: SAGE Publications.Inc.
- Fikadu Ragessa (2007). “*Impact of land degradation on crop productivity* :the case of Dire Enchini district,West Shewa zone” (MA Thesis, Haromaya Unversity)
- Fiixee Birrii (2013). *Seenaafi Aadaa Oromoo* maxxansa2ffaa Finfinnee, EECMY, MisirachDimts.
- Finnegan, Ruth (1970). *Oral Literature in African*. London: Oxford University Press.
- _____. (1977). *Oral poetary*: Its Natural, significance and social context: Cambridge
- Geexee Birruu (2006). *Xiinxala Sirba ayyaana Ibsaa kormaaa*, Godina Shawaa Dhihaa Aanaa Ada’aa Bargaa, ittiin guutannaa digirii jalqabaa guutachuuf, kan gaggeeffame, barreeffama qorannoo kan hin maxxanfamne.

- Georges R. A. and Jones M.O. (2000). *Folkloristics: An Introduction*. Bloomington and Indiana (1975-1991). Hunberg-London
- Girmaa Taayyee (2006). *'Xiinxala sirna ayyaana Ibsaa kormaaa'* Oromoo Godina Wallagga Bahaa Aanaa Gobbuu Sayyootti Barreeffama Qorannoo Yuunivarsiitii Finfinneetti qophaa' ekan hin maxxanfamne.
- Girmaa Maammoofi Warreen biroo (2001). *Wiirtuu Jildii 9^{ffaa}*: Barruulee Qormaataa Waaltina Afaan Oromo. Finfinnee. Oromiyaa.
- Jerome Smith Robert (1972). Social folk Custom, Festival and Celebrationn deee in M. Richard Dorson (ed) *Folklore and Folklife Introduction*. Chicago, Londn: The University of Chicago Univirsity Press, Ltd.
- Leellisaa Aadaa (2015). *Kudhaama Seenaa* Oromiyaa, Finfinnee
- Mbiti, John. S. (1970). *African Religios and Philosophy*. New York: praeger Publishing Inc:
- Mulugeta Negassa (2014). *Documentation and Analysis of Ritual Performances of 'Seera Gadaa' among the Karrayyu Oromo*. (PhD) Dissertation Submitted to the Department Linguistics presented in Fulfillments of the Requirements for Doctor f Philosophy in Documentr ary Linguistics and Culture, AAU) ":Lv8
- OBS TV (17-01-08). *Jalabultii Kabaja Ayyaana Ibsaa kormaa* kan bara 2008ti Mana Perezedaan Itoopiyaa duraanii Girmaa Waldaa Gorgisitti qophaa'e.
- Okpewho I. (1992). *African Oral Literature*: Backgrounds character and continuity. Blooming ton: Indian University Press.
- Oring Elliot (1986). *Folk group and folk genre*: Introduction, Utha: Utah Universty Press.
- Richard (1992). *Ritual* Folklore cultural performances and rite of passage popular Entertainments. New York Oxford University press.
- Stephens Martine, Martha C. Sims (eds). (2005). *Living Foklore*: An Introduction the Study of people and their Traditions. Logan Utah: Utah State University Press.
- Williams D. (1989). *Exploring human Society*. Canada, Toronto Mc Graw- Hill Ryeroson limited.

Dabalee A: Afgaaffii maanguddootaaf dhiyaate.

- ✚ Ayyaaneffannaan ayyaana kanaa Hawaasa Aanaa Dirree Incinnii biratti dhugeeffannoo akkamii qabaa?
- ✚ Ayyaanni Ibsaa kormaa yoomeessa akkamii keessatti raawwataa?
- ✚ Sirni raawwii ayyaannichaa, walduraa duuban adeemsa akkamii keessa lufee ayyaaneffatamaa?
- ✚ Firiwwan af walaloo ayyaana Ibsaa kormaatti maayii baahan maal fa'ii?
- ✚ Haasbarruun hawaasni Aanaa Dirree Incinnii ayyaana Ibsaa kormaa irratti fayyadamu kamfaa'atii?

Gabatee1: Maangudoonni Odeeffannoo kennantu keessatti heerame.

T/L	MaqaaNamootaa Odeeffannoo kennanii:	Saala	Umu rii	Teessoo Aanaa Ganda	Guyyaa Odeeffannoonitti sassabame	Gahee Hojii	Sadarkaa Barnootaa
1	Leejisaa Waldee	Dhi	89	Bolaa Roggee	14-01-08 19-0-08 20-01-08	Abbaa bokkuu	-
2	Idoosaa Malkaa	Dhi	67	Buyyamaa Dalfoo	16-01-08 23-01-08	Jaarsa biyyaa	Kutaa 6
3	TujjubaaMagarsaa	Dhi	80	Waldoo Hindhee	17-01-08 19-01-08 20-01-08	Jaarsa biyyaa	-
4	Toleeraa Malkaa	Dhi	66	Gaamoo Gamballaa	16-1-08 18-01-08 19-01-08	Jaarsa biyyaa	-
5	Urgeessa Leellisaa	Dhi	88	Gaamoo Gamballaa	14-01-08 22-01-08 23-01-08	Jaarsa biyyaa	Kutaa 3
6	Bayyanaa Dirribaa	Dhi	85	Bolaa Roggee	16-01-08 18-01-08	Jaarsa biyyaa	-
7	HirphasaaTarreessaa	Dhi	83	Buuyyamaa Daalfoo	17-01-08 19-01-08	Jaarsa biyyaa	-
8	DammasaaMagarsaa	Dhi	45	Waldoo Hindhee	15-01-08 17-01-08	Qonnaan bulaa	Kutaa 4
9	Garba Tsaadiq	Dhi	70	Ajoo Qarsaa	16-01-08 18-01-08	Qeesii	-
10	Walda Mikaa'ee	Dhi	68	Biloo Abbayyii	17-01-08 19-01-08	Qeesii	-
11	Giddisaa Olumaa	Dhi	38	Bolaa	16-01-08	Daaqonii	Kutaa 8
12	Gurmeessaa Hindiduu	Dhi	78	Gaamoo Ganball	18-01-08 19-01-20	Jaarsa biyyaa	-

Suuraan12: Qorattuun afgaaffii osoo taasistuu ka'e.

Suuraan kun Gaafa guyyaa17-01-08 Aanaa Dirree Incinnii Ganda Biloo Abbayyiitti ganama keessaa sa'aatii afuritti Barsiisaa Taayyee Ijjiguu tiin kaafame. Innis kan ibsu, ayyaana Ibsaa kormaatti irreessa qabachuun wayyaa ayyaana kanaatti uffataman kaabii/bullukkoo/uffachuun maanguddoo kun walitti fufiinsaan ayyaana Ibsaa kormaa ayyaaneffataniifi Ibsaa kormaa Saddeetamii sagal kan arganidha.

Dabalee B: Raawwii sirna ayyaana Ibsaa kormaa Aanaa Dirree Incinnii ilaalchisee afgaaffiin hawwaniif dhiyaate.

- Faayidaan ayyaanni Ibsaa kormaa Hawaasa Aanaa Dirree Incinniitiif qabu maalii?
- Ayyaaneffannaan ayyaana kanaa Hawaasa aanaa dirree incinnii biratti dhugeeffannoo akkamii qabaa?
- Ayyaanni Ibsaa kormaa yoomeessa akkamii keessatti raawwataa?
- Raawwii sirna ayyaana Ibsaa kormaa walduraa duuban adeemsa akkamii keessa lufee ayyaaneffatama.

Gabatee 2: Tarreeffama Dubartoota afgaaffiin dhiyaateef mul'isu

T/L	Maqaa odimtootaa	Saala	Umurii	Teessoo Aanaa, Ganda	Gahee hojii	Guyyaa Odeeffannoon itti funaaname
1	Kumalee Abdoo	Du	58	Waldoo Hindhee	Haadha manaa	14-01-08 17-01-08
3	Hinbulee Maadnessaa	Du	57	Buuyyamaa Dalfoo	Deesistuu	15-01-08 20-01-08 22-01-08
4	Badhaadhii Cibsaa	Du	75	Ajoo Qarsaa	Facaafuu	16-01-08 19-01-08
5	Taariikuwaa Ita'aa	Du	50	Gamoo Gamballaa	Haadha manaa	14-01-08 18-01-08
6	Lalisee Dirribaa	Du	54	Buyyamaa Dalfoo	Ayyaantuu	15-01-08 22-01-08

Dabalee C: Afgaaffii raawwii sirna ayyaana Ibsaa kormaa ilaalchisee, odeeffannoo walii galaa hojjetoota Waajjira Aadaafi Tuurizimii Aanaa Dirree incinniitiif dhiyaate. Afgaaffiin Dhiyaate.

- ✓ Raawwii Sirna Ayyaana Ibsaa kormaa faayida akkamii uummata Aanaa Dirree Incinniitiif qabaa?
- ✓ Dhiibbaaleen sirna raawwii ayyaana Ibsaa kormaa Aanaa Dirree Incinniirratti mul'atan maal faa'aadha?
- ✓ Sirnoonni Ayyaaneffanaa ayyaana Ibsaa kormaa Aanaa Dirree Incinnii keessatti ayyaaneffataman wal duraa dubaan, yoomeessa akkamii keessatti akka raawwataman, adeemsa akkamii keessa akka lufuu? Eenyuu faatu raawwataa?
- ✓ Firiwwan afoolaa ayyaana Ibsaa kormaa tti, Hawaasa Aanaa Dirree Incinnii dhimma itti bahan jiruu? Yoo jiraatan kamfaa'aatii?

Gabatee 3: Itti Gaafatamaa Waajira Aadaafi Turiizimii Aanaa Dirree Incinnii Afgaaffiin dhiyaateef Mul'isu.

T/L	Maqaa odeeffatootaa	Saala	Umurii	Teessoo: Aanaa, Ganda	Gahee hojii	Guyyaa Odeeffannoo ittisassaabame.
1	Abarraa Toleeraa	Dhi	58	Dirree Incinnii Ajoo Qarsa	Ittigaafatamaa Waajira Aadaafi Turiizimii Aanaa Dirree Incinnii	12- 01-08 14-01-08

Dabalee D: Afgaaffiiwalii galaa Namoota Raawwii Sirna Ayyaana Ibsaa Korma beekaniif dhiyaate. Naannoo Oromiyaa, Godina Shawaa Lixaa, Aanaa Dirree Incinniitti, Xiinxala Raawwii Sirna Ayyaana Ibsaa kormaa.

Ganda Odeeffannoon Irraa Sassaabame-----

Maqaa Namoota Odeeffannoo kennanii-----

Guyyaa-----

Yeroo-----

- ✚ Ayyaanni kun Hawaasa Aanaa Dirree biratti hiika akkamii qabaa?
- ✚ Al-dureewwan ayyaana Ibsaa kormaatiif barbaachisoo ta'an maalfa'ii?
- ✚ Faayidaan ayyaanni Ibsaa kormaa Hawaasa Aanaa Dirree Incinniitiif qabu maalii?
- ✚ Ayyaaneffannaan ayyaana kanaa Hawaasa aanaa dirree incinnii biratti dhugeeffannoo akkamii qabaa?
- ✚ Ayyaanni Ibsaa kormaa yoomessa akkamii keessatti raawwataa?
- ✚ Raawwii sirna ayyaana Ibsaa kormaa walduraa duuban adeemsa akkamii keessa lufee ayyaaneffatamaa?
- ✚ Firiwwan af walaloo ayyaana Ibsaa kormaatti maayiitti baahan maal fa'ii?
- ✚ Haasbarruun hawaasni Aanaa Dirree Incinnii ayyaana Ibsaa kormaa irratti fayyadamu kamfaa'atii?

Dabalee E: Daawwannaa sirna raawwii ayyaana Ibsaa kormaa Ibsaa kormaaa aanaa dirree incinnitti bara kuma lamaafi saddeetti raawwatame mul'isuu walduraa duubaan akkaataa raawwii isaanitiin suurota dhiyaatan

Dabalee E.1: Suuraan kun gaafa guyyaa 14-01-08 Aanaa, Dirree incinnii Ganda Waldoo hindheetti, ganama keessaa, sa'aatii 4:00, irratti, Obboo Tulluu Rafeeraa tiin kaafame. Innis kan addeessuu ayyaana Ibsaa kormaaa sababeeffachuun garaa waldhabdee qabu walitti suphuuf eebban eegalanii biqila haraaraa dhuguun jaarsummaan rakkoo Hawaasa keessa jiru furamuu kan addeessudha.

Dabalee E.2: Suurri kun 15-01-08 ganama keessa sa'aatii 3:00 irratti, Aanaa Dirree incinnii, ganda Biloo Abbayyii mana addee Taarikuwaatti, Tulluu Rafeeraatiin kaafame. Innis kan addeessuu waqaa galateeffachuu, waaqa lafa jiraaf du'aa baatu uumeen facaafachuun durba mana jirtu immoo akka isheen safuu eegduu, aadaa beektu gochuu dhugeeffannoo qabnudha jedhan.

Dabalee E.3: Suurri kun Gaafa guyyaa 15-01-08 Aanaa Dirree Incinnii, Ganda Biloo Abbayyiitti, Tulluu Rafeeraatiin kaafame. Wanti inni ibsus Saawwan ayyaana Ibsaa kormaa jala dhalan buna qaluun akka bofti hin iddine, mortuufi dhortuun akka hin dandeenye, gaanni cirrii, hariisaan happee akka ta'uuf gochaa kana raawwanna jedhan.

Dabalee E.4: Suuraan kun 15-01-08 Aanaa Dirree incinnii Ganda Bolaa roggée, mana Obboo Dirribaa Urgeessatti Hundummaa Sadeessaatiin kaafame. Suurichis kan ibsu, ayyaana Ibsaa kormaaa irratti jabaa muka uumamaa daraaru irra muramee manaattigalajirudha.

Dabalee E.5: Suuraan kun gaafa guyyaa, 16-01-08 Aanaa Dirree Incinnii Ganda Buuyamaa Dalfoo, mana addee Lalisee Dirribaatti, Hundumaa Sadeessaatiin kaafame. Kunis kan ibsu jabaa badaa ibiddaa keessa jiru irratti hirreecha irra buusuun, foon dheedhii, aannan, daadhii irratti dhibaafatame addeessa.

Dabalee E.6: Suuraan kun Aanaa Dirree Incinniitti Ganda Buuyamaa Dalfootti, gaafa guyyaa 16-01-08, Hundumaa Sadeessaatiin kaafame, Wanti suurri kun addeessu, muudaa ibsaan kormaa osoo manaa hin ba'iin raawwachu isaati.

Dabalee E.7: Suuraan kun Aanaa Dirree Incinnii Ganda Gaamoo Gamballaatti, gaafa guyyaa 16-01-08 Hundumaa Sadeessaatiin kaafame, wanti inni ibsu immoo, ibsaa qabsiiftuu dubartiin qabsiifte, irraa gara Ibsaa kormaatti qabachuusaa mul'isa.

Dabalee E.8: Suuraan kun, Aanaa Dirree Incinnii, Ganda, Ajoo qarsaatti, Hundumaa Sadeessaatiin kaafame. Wanti inni addeessu immoo, Ibsaa kormaa ciicoo ykn okoleen, qodaa bukoofi mi'oota dinqa keessa jiraniin tuqamee jiru ibsa.

Dabalee E.9: Suuraan kun Aanaa Dirree Incinnii Ganda Bolaa Roggeetti, gaafa guyyaa 16-01-08, Qorattuun daawwachaa kaaste. Wanti suuraan kun ibsu immoo: mijjirritti hoomaraa dhaabbateefi ibsaa gareen hoomaraa dhaabbatanitti galgala guban mul'isa.

Dabalee E.10: Suuraan kun 18-01-08 Aanaa Dirree Incinnii, Ganda Biloo Abbayyii, abdaarii galaan irraa, Daawwachaa ofuma kootiif kanan kaase. Innis kan mul'isu, sirna dhibaayyuu, raawwatame mul'isa.

Dabalee E.11: Aanaa Dirree Incinnii, Ganda, Biloo Abbayyii, gaafa guyyaa 15-01-08. Hundumaa Sadeessaatiin kaafame. Innis kan addeessu: ayyaana Ibsaa kormaa sirna qalmaaa gareen gareen raawwate mul'isa.

Dabalee E.12: Suuraa kun Aanaa Dirree Incinniitti, Ganda Ajoo Biliitti gaafa guyyaa 15-01-08, Hundumaa Sadeessaatiin kaafame.wanti inni mul'isuus nyaata beekamaa ayyaana Ibsaa kormaatti qophaa'u hoolotaa mul'isa.

Dabalee F: Gaaffiilee, hirmaatota marii gareetti hirmaataniif, dhiyaatan, Dabalee Gaaffiilee, hirmaatota marii gareetti hirmaataniif, dhiyaatan:

- Aanaa Dirree incinniitti ayyaaneffannaa raawwii sirna ayyaana kanaa irratti wantoonni dhiibbaa geesisan jiruu? Yoo jiraatan maal fa'aati?
- Dhugeeffannoon hawaasni aanaa Dirree incinnii sirna raawwii ayyaana Ibsaa kormaa irratti qaban maalii?
- Firiwwan afwalaloo aanaa dirree incinniitti ayyaana kanatti dhimma itti bahan jiruu? Yoo jiraatan maalfaadhaa?
- Yoomeessi sirna raawwii ayyaana Ibsaa kormaa Hawaasa Aanaa Dirree Incinniitiin akkamitti murtaa'aa? Afgaafilee banaa armaan oliitiin gaafa guyyaa 23-01-08tii kan mariisifameedha.

✚ Namoota marii gareerratti hirmaatan

1. Kumalee Abdoo
2. Seenaa Fufaa
3. Bayyanaa Dirribaa
4. Dajanee Mixaafaa
5. Iddoosaa Malkaa
6. Xiguu Irreessoofi Taakkalaa Safaraa

Waraqaa Mirkaneeffannaa

A) Ani qorattuun maqaan koo armaan gaditti heerame, waraqaan qorannoo kun hojii dhuunfaa koo, ta'uu isaa kanaan dura, Yuunivarsiitii kam keessattuu qorannoo eebbatiif kan hiindhiyaane ta'uu isaatiif wabilee qorannoo kanaaf dubbisee irraa fayyadame hunda isaanii wabiileefi dabaleewwan keessa ka'uu koonan nimirkaneeessa.

Maqaa_____

Mallattoo_____

Guyyaa_____

B) Barattuun _____ waraqaa qorannaa ishee haala seera qorannaa eegeen qopheessu isheefi ofittisuu (Denfense) muummeef galchuu danda'u ishee Ani gorsaan mallattoo kootiin mirkaneeesseera.

Maqaa _____

Mallattoo_____

Guyyaa_____